tijdschrift voor geestelijk werk

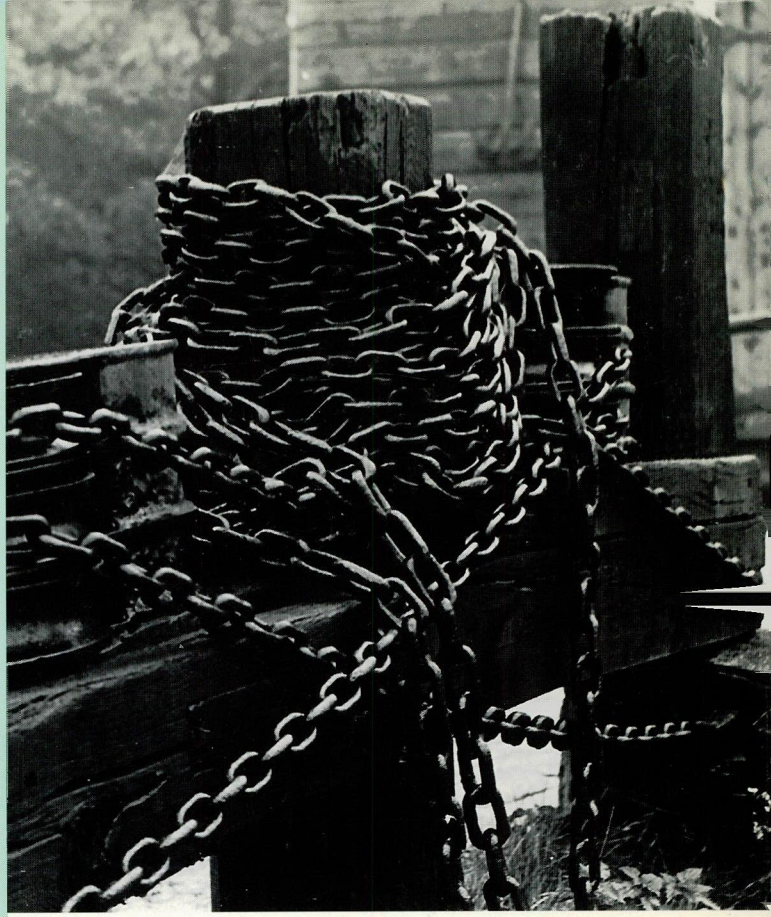

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

inhoud

Geestelijke zorg als aandacht voor de hele mens

Medisch specialist en geestelijk verzorger

Humanistisch raadswerk en New Age

juni 1994

12

Inhoud

3 Redactioneel

5 Geestelijke zorg als aandacht voor de hele mens
Henk Veltkamp

15 Medisch specialist en geestelijk verzorger: een paar apart?
Ida Bunte

21 Vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk: een flirt met New Age?
Jan Rietveld

30 Nieuwsbrief

33 Recensies

46 Agenda

47 Richtlijnen voor auteurs

Colofon

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek en richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere verdieping, ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk in het bijzonder en de geestelijke verzorging in het algemeen.

REDACTIE

Drs Rob Buitenweg (UvH/voorzitter), Ellis Blom (raadsvrouw bij Justitie), drs Frank Brinkhuis (UvH/secretaris), drs Ina Brouwer (UvH) en Gerard Snels (raadsman bij Defensie).

REDACTIEADRES

Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon: 030-390181/390121.

ADMINISTRATIE

Kempenland 8, 5171 HC Kaatsheuvel. Telefoon: 04167-74884.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Ida Bunte, Douwe van Houten, Fred van Iersel, Jan Rietveld en Henk Veltkamp.

VERSCHIJNING

4 keer per jaar. Abonnementen lopen in principe van september tot september.

ABONNEMENTEN

Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel. Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie en wacht met betalen. Gewoon abonnement *f* 55,– (losse nummers *f* 15,50). Steunabonnement *f* 85,–. Studentenabonnement (alle universiteiten en hogescholen) *f* 40,–. Instellingstarief *f* 79,50. Voor België: gewoon abonnement Bfr 1100. Steunabonnement Bfr 1650. Overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklaan 50, 1200 Brussel.

TEKSTBIJDRAGEN

Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk en geestelijke verzorging bezig houdt, alsmede ieder die een bijdrage wil leveren aan de theoretische en/of praktische verdieping en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen, opiniërende stukken of reflexies over ervaringen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN

Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden. Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding overgenomen worden.

Foto omslag: Ton van der Velden
Zetwerk: Athmer/SKP, Utrecht.
Druk: Thieme, Zutphen.

ISSN 0926-5228
NUGI 612/636

Redactioneel

Het laatste nummer van het derde jaargang van *Praktische Humanistiek*, opent met een artikel van Henk Veltkamp, die werkzaam is als ziekenhuispredikant en hoofd Geestelijke Verzorging in het Diaconessenhuis in Eindhoven. Veltkamp gaat op zoek naar het specifiek-professionele van geestelijke zorg. Geestelijke zorg, zo stelt hij, betekent aandacht voor wat mensen bezighoudt en geestelijke verzorging kan daarom begrepen worden als een professionele vorm van aandacht voor en begeleiding van de mens *als geheel.*

Ida Bunte richt zich op het probleem hoe de verschillende hulpverleners in een ziekenhuis, die allen toch de taak hebben het lichamelijke en geestelijke welzijn van de patinten te bevorderen, hun werkzaamheden beter op elkaar zouden kunnen afstemmen. Zij doet dit vanuit het perspectief van de humanistisch geestelijke verzorging, aan de hand van een casus.

Het New Age-denken begint een steeds sterker invloed te krijgen binnen het vrijgevestigd humanistisch raadswerk, stelt Jan Rietveld. De vraag is hoe het New Age-denken zich verhoudt tot het humanistisch geestelijk werk, met name tot het centrale beginsel van het werk: de zelfbeschikking van het individu. Rietveld werkt deze vraag uit aan de hand van de notie van het *wedervaren* en middels een analyse van de voor het humanistisch raadswerk typische werkvorm van de dialoog. Hij komt tot de conclusie dat het vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk er goed aan zou doen de eigen identiteit duidelijker af te bakenen tegenover het New Age-denken. Verder in dit nummer onder andere een recensie door Douwe van Houten van de oratie van Jac. J. Rebel, bijzonder hoogleraar in de vraagstukken van geestelijke verzorging in zorginstellingen, aan de Rijksuniversiteit in Groningen.

Het eerste nummer van het 4e jaargang (nr. 13), dat in september zal verschijnen, is een extra dik themanummer over methodiek en methoden van het humanistisch geestelijk werk. Het draait in dit themanummer, dat in totaal ongeveer 10 artikelen zal bevatten, om de vraag of er zoiets is als een specifieke methodiek van het (humanistisch) geestelijk werk. Deze vraag wordt in de ene bijdrage theoretisch, in een andere bijdrage meer praktisch uitgewerkt.

Eveneens in september publiceert *Praktische Humanistiek* in samenwerking met de diensten ZVB een verslag van het 10 juni jl. gehouden symposium *Geestelijke verzorging, noodzaak of luxe?*, dat plaatsvond ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de diensten humanistisch geestelijke verzorging in de gezondheids- en ouderenzorg. Deze uitgave bevat drie inleidingen en een verslag van de twee debatten die op het symposium

gehouden zijn en is nu à *f* 15,- (incl. porto) te bestellen. Abonnees betalen *f*12,50. Elders in dit nummer vindt u meer informatie over deze bijzondere publikatie.

De redactie

Mededeling

Dit is het laatste nummer van het lopende jaargang. In september begint het jaargang 94-95. Samen met dit nummer heeft U een acceptgiro ontvangen alsmede een verzoek uw abonnementsgeld voor het nieuwe jaargang over te maken. Stuurt U a.u.b. zo spoedig mogelijk de acceptgiro in. Bij voorbaat hartelijk dank voor uw medewerking.

Bericht van de uitgever

Ko Burger heeft de redactie van Praktische Humanistiek verlaten omdat hij zich niet langer kon vinden in het inhoudelijke beleid van de redactie. Hij had wat de toekomst betreft een koers voor ogen die sterk afwijkt van de koers die de rest van de redactie wil varen. Als medeoprichter van Praktische Humanistiek heeft Ko Burger drie jaar lang een belangrijke rol gespeeld voor het tijdschrift, waarvoor het bestuur van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek hem zeer erkentelijk is.

Het redactiesecretariaat is overgedragen aan Frank Brinkhuis. Door het plotselinge vertrek van Ko Burger heeft de realisatie dit nummer enige vertraging opgelopen.

Het bestuur van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek

Geestelijke zorg als aandacht voor de hele mens

Henk Veltkamp

Dr H.J. Veltkamp is ziekenhuispredikant en hoofd Geestelijke Verzorging in het Diaconessenhuis te Eindhoven.

Geestelijke verzorging als produkt?

"Heb je alles gehad, krijg je dat óók nog", zei de man in het bed, toen ik mij voorstelde als geestelijk verzorger. Ik keek in zijn ogen en zag dat hij in was voor gein. "Zal ik maar weer gaan?" vroeg ik. "Nee", antwoordde hij, neem een stoel en ga zitten, ik wil wel eens zien wat u voor produkt hebt." Hij bleek in de marketing te zitten.

Geestelijke verzorging als produkt. Het klinkt wat onwennig. Maar waarom niet? Tenslotte wordt er in de gezondheidszorg tegenwoordig onbekommerd over produktie gesproken. Nu is het de vraag wat er dan geproduceerd wordt. Gezondheid? Was het maar waar. Zorg? Ja, voorzover dat woordje een technische term is geworden voor alles wat er in het ziekenhuis gedaan wordt. Maar echte zorg die mensen om en voor elkaar hebben, die wordt niet geproduceerd. Die wordt betracht.

In dit artikel pak ik de vraag van de marketing-man op. Wat is nu het specifiek-professionele van geestelijke zorg? Daarvoor sta ik eerst kort stil bij de woorden 'verzorging en 'geestelijk'. Vervolgens laat ik enkele mogelijke antwoorden de revue passeren, om daarna mijn eigen antwoord te geven: geestelijke zorg is een professionele vorm van aandacht voor en begeleiding van de mens als geheel. Met andere woorden: aandacht voor en begeleiding van de mens in diens unieke levensverhaal.

Verzorging

Ik begin bij het woordje 'verzorging'. Daarin klinkt van alles mee. Positief en negatief. Een paar voorbeelden:

- Ik kan mezelf niet meer redden, ik moet in de verzorging.
- Eerste prijs: een geheel verzorgde reis.
- De verzorgingsstaat komt steeds meer in zijn hemd te staan; met de mantelzorg der liefde wordt de naaktheid bedekt.

Eén element hebben de verschillende voorbeelden gemeenschappelijk: anderen iets voor je laten doen. Uit luxe: de geheel verzorgde reis. Of uit noodzaak: het verzorgingshuis. Jammer eigenlijk dat de term 'geestelijke verzorging' zo is ingeburgerd. Veel liever zou ik spreken over geestelijke zorg. Verzorging suggereert dat ik de ander iets uit handen neem. Zorg betekent dat ik wil helpen, dat ik meeleef, omdat ik met de ander begaan ben; maar overnemen doe ik niets. Volgens Van Dale heeft het woordje zorg twee betekenissen : 1)toewijding, behartiging; 2)bekommerd zijn. Het eerste is 'zorgen voor'; het tweede is 'zorg hebben om'. En die twee horen bij elkaar. Het zorgen voor is het daadwerkelijke; de zorg om is de innerlijke bewogenheid waaruit het voortkomt. Het één niet zonder het ander.
Het gaat hierbij nog helemaal niet om professionele zorg, maar om een fundamenteel menselijk gegeven. De filosoof Heidegger ziet zorg zelfs als hét menselijk kenmerk bij uitstek. Zorg geldt voor hem als het fundamenteel-constitutieve fenomeen van de menselijke existentie en dus ook als de sleutel tot de interpretatie ervan. Zorg is dat wat de mens tot mens maakt. Zorg verloren, al verloren: dan gaat de humaniteit te gronde.

Nu kom ik bij de professie. Sommige mensen hebben van zorgen hun beroep gemaakt. Dat stelt een aantal specifieke eisen: professionalisering van de zorg. Maar de eerste vereiste is dat ook in de geprofessionaliseerde zorg die eenheid van zorgen voor en zorgen om blijft bestaan. Binnen zekere grenzen natuurlijk: als de dokter of de verpleegkundige zich over elke patiënt net zoveel zorgen zou maken als bijvoorbeeld over een eigen kind waarmee het niet goed gaat, dan hou je 't niet lang vol. Maar als zorgen alleen maar een techniek is geworden zonder innerlijke betrokkenheid, dan hou je 't ook niet vol. Bovendien verkommert de ander die zich aan jouw zorg heeft toevertrouwd.

Geestelijk

'Geestelijk' is een woord dat allerlei misverstanden wekt. Het is voor velerlei uitleg vatbaar en staat dus aan de nodige misverstanden bloot. Sommige mensen zijn vertrouwd met een geestelijke, anderen moeten daar niets van hebben. Geestelijke verzorging is een erkende functie binnen de gezondheidszorg, maar voor geestelijke gezondheidszorg moet je weer bij de psychiater of het RIAGG zijn. Mensen die als geestelijk gehandicapt worden aangeduid hebben niet zelden een geestelijk leven waar een hoogleraar zich gehandicapt bij kan voelen. En verder zitten we nog altijd met dat oude probleem van lichaam, ziel en geest. Vroeger was dat netjes verdeeld: het lichaam voor de dokter, de rest voor de pastoor of de dominee. Maar toen

kwamen de psychologen, de psychiaters en de hele schare van psychotherapeutische hulpverleners. Die wierpen zich allemaal op de ziel. En wat bleef er toen nog over voor de zielzorgers?

Van Hôtel Dieu tot Medisch Centrum

Leerzaam voor iedere geestelijk verzorger, zeker degenen die in de gezondheidszorg werken, is een bezoek aan het Hôtel Dieu te Beaune, Frankrijk. Vooral de Salle des Pauvres, de armenzaal. Een dozijn bedsteden links en een dozijn rechts. Elk voor twee, drie of meer zieken, naar gelang de nood. De bedden zijn nu leeg, maar als je daar nu rondloopt kun je je moeiteloos het steunen, kreunen en schreeuwen van pijn voorstellen, de stank en de ellende. Te behandelen viel er in die tijd weinig of niets. Te verzorgen des te meer. De deskundigheid zat 'm in de barmhartigheid.
Naast verpleegkundige zorg was er, ook in die tijd, geestelijke zorg. De priester ging rond met de communie; hoorde de biecht en zalfde de zieken met de heilige olie. En tussen al die bedrijven door wees hij hen op het grote altaarstuk dat daar hing, voorin: Rogier van der Weydens' 'Laatste Oordeel'. Een fascinerend stuk. In het midden de Zoon des Mensen, die oordeel spreekt bij zijn wederkomst. Onder hem de aartsengel Michael, die de zielen weegt in de weegschaal. De te licht bevondenen worden afgevoerd naar de hel. De anderen worden feestelijk binnengehaald in de hemel.
Het oordeel, de ultieme rechtvaardigheid, stond centraal in dit huis van barmhartigheid. Geestelijke verzorging in die tijd hield in dat de priester rondging en de mensen wees op dit altaarstuk. Bekeert u en zorg dat uw ziel op orde is voordat ge sterft. Ook als de priester niet rondging, hing het Laatste Oordeel er altijd, boven het altaar. Het was, strikt genomen, ook niet een altaar in de kerk, zoals je nu nog in de meeste ziekenhuizen wel ergens een kerkzaal of kapel hebt. Nee, het was eerder omgekeerd: het was een kerk met bedden. En de belangrijkste zorg was de geestelijke zorg.
Zoals dat ging in Hôtel Dieu in het midden van de 15e eeuw en in de Nederlandse Gods- en gasthuizen, zo bleef het in grote lijnen tot zo'n honderd jaar geleden. Er waren wel dokters, maar je moest ze met een lantaarntje zoeken en ze konden niet veel. En soms was je nog het beste af als ze ook het weinige wat ze konden, nalieten. Dat is in hoog tempo veranderd. Nu, aan het einde van de 20e eeuw, tellen we de zegeningen van een uiterst deskundige geneeskunde en een gespecialiseerde zorgverlening. Ga maar na wie je allemaal tegenkomt als je in een ziekenhuis wordt opgenomen: dokters van allerlei soort, algemene en gespecialiseerde verpleegkundigen, fysiotherapeuten, klinisch psychologen, maatschappelijk werkers, diëtistes, röntgen, lab en noem maar op. Wat doet, temidden van al die behandelaars, zorg- en dienstverleners de Dienst Geestelijke Verzorging eigenlijk nog?

Het specialisme Geestelijke Zorg

Een Engelse collega wilde een vrouw bezoeken op de dag voor haar operatie. Dat is, zoals bekend, een drukke dag. Ze had al menigeen aan haar bed gehad. Vier artsen van verschillende specialismen, enkele verpleegkundigen en de fysiotherapeut. Ze was langs geweest bij de röntgen en het lab, en alvast even wezen kennismaken op de Intensive Care waar ze na de operatie een paar dagen zou blijven. Toen mijn collega bij haar binnenliep en zich voorstelde zei ze: "Which bit do yóu want?" Voor welk stuk komt u? Welke antwoorden zouden geestelijke verzorgers daarop geven?

1) Het gelovige?

Sommigen zullen zeggen (of denken): ik kom voor het gelovige stuk. Want al loopt de kerkelijkheid terug, ook in 2020 zal nog steeds een kwart van de Nederlandse bevolking zich tot een kerk rekenen. Bovendien zijn er ook buiten de kerken vele gelovigen. En zoals er in de kerken pastoraat is, als belangrijke vorm van omzien naar elkaar, elkaar troosten en bemoedigen vanuit het geloof, zo hoort daar ook in de gezondheidszorg ruimte voor te zijn. We hebben het dan over ziekenhuispastoraat in strikte zin. Ziekenhuispastores zijn in die visie als het ware de verlengde arm van de kerk, of van de verschillende kerken (of nog breder: van het christelijk geloof) in de instelling. En naar analogie daarvan zijn humanistische geestelijk verzorgers aanspreekbaar op hún levensovertuiging.

Dit is een respectabel antwoord, maar niet het mijne. Of laat ik het nauwkeuriger zeggen: het is het niet alleen. Want als ik alleen voor het gelovige stuk kwam zou ik, strikt genomen, geen boodschap hebben aan diegenen (en dat zijn er toch heel wat) die zichzelf niet gelovig noemen. En daarmee zou het ziekenhuis dus een voorziening treffen voor slechts een deel van zijn patiënten. Op zich is daar niets tegen. Ook van de diensten van de fysiotherapeut en de diëtiste maakt maar een deel van de patiënten gebruik. Maar toch geef ik geestelijke verzorging liever een invulling die breder is, omdat ik van mening ben dat geestelijke zorg een faciliteit is waar in principe iedere patiënt gebruik van moet kunnen maken. Ook als in de instelling niet van elk 'soort' een geestelijk verzorger aanwezig of bereikbaar is.

2) Het levensbeschouwelijke?

Een tweede antwoord zou zijn: de geestelijke verzorger komt voor het levensbeschouwelijke. Levensbeschouwingen heb je in alle maten en soorten. Je hebt ze met godsdienstig kleur, bijvoorbeeld het christelijk geloof en de Islam. Je hebt ze ook zonder religieuze kleur, zoals het humanisme. Je hebt ze georganiseerd en ongeorganiseerd. Kortom, elk mens heeft een levensbeschouwing. De geestelijk verzorger is, in deze visie, dus een deskundige op het gebied van levensbeschouwingen.

Met dit antwoord kan ik een heel eind meegaan, maar ik kom er – evenmin als met het vorige – niet helemaal mee rond. Om te beginnen is het woord levensbeschou-

wing mij te plechtig. Ik heb het liever over datgene wat het leven betekenis geeft. En daarbij hoef je heus niet alleen aan levensbeschouwelijke systemen te denken. Ik heb eens met een stervende man zitten te praten over zijn volkstuin. Dat was niet zomaar een praatje, maar een gesprek van een betekenis die boven het hebben van een hobby uitging. De man was gelovig katholiek, maar daar praatte hij niet over. Hij had allerlei levensbeschouwelijke overtuigingen, maar die waren in dit uur ver weg. Hij was in gedachten op zijn volkstuin en vertelde daarover. En ik zat op dat moment bij hem volstrekt op mijn plek als geestelijk verzorger.

3) Het menselijke?

Moeten we dus naar een derde antwoord? De geestelijke verzorger komt gewoon langs om een praatje te maken en te vragen hoe 't gaat. Dit is een antwoord waar veel inzit. Als je jezelf te belangrijk vind, of je tijd te kostbaar, om een praatje te maken met een patiënt die daar behoefte aan heeft, dan moet je dit vak niet kiezen. Hoewel het ziekenhuis mij natuurlijk niet betaalt als praatjesmaker. Dus als het daarbij blíjft doe ik mijn werk ook niet goed.

In de weekbrief die we tegenwoordig als geestelijke verzorgers in het ziekenhuis waar ik werk elke week persoonlijk bij alle patiënten rondbrengen staat dat wij er zijn voor alle patiënten en hun familieleden, kerkelijk of niet, voor een gesprek van mens tot mens. Ik hecht erg aan die laatste formulering: een gesprek van mens tot mens. Daar zit in dat er geen enkele drempel is of hoeft te zijn *en* dat het meer is dan een praatje voor de vaak.

Aandacht voor wat mensen bezighoudt

Hoever zijn we nu? Ik maak even een tussenbalans op. In alle drie de bovenstaande antwoorden zitten belangrijke elementen:

1) Ik kom als geestelijk verzorger soms als pastor, als begeleider in het geloof. Vanuit die rol trek ik, menigmaal heel intensief, een korter of langer traject met mensen op. Zij spreken mij aan, vanuit hun geloof, op het mijne. Soms condenseert dat tot een gebed, soms wordt het tastbaar in het teken van handoplegging of ziekenzalving.
2) Ik kom als geestelijk verzorger ook bij patiënten die mij niet op hun of mijn geloof aanspreken, maar die mij uitnodigen als gesprekspartner over existentiële vragen. Misschien is dat een beter woord dan levenbeschouwelijkheid, dat zo theoretisch klinkt. Het gaat op dit vlak om levensvragen, om vragen van leven en dood, van goed en kwaad. Wat stelt het leven nog voor als ik geen stap meer buiten de deur kan zetten? Ik ben altijd zelfstandig geweest, ik word gek van die afhankelijkheid. Dat soort vragen.
3) Maar daar begint het zelden mee. Je moet elkaar toch eerst een beetje kennen, voordat je over je binnenkant, over vragen van geloof en leven, met elkaar kunt praten. Daarom hoort een geestelijk verzorger een open oog en een open oor te hebben voor de gewone dingen en de kleine zorgen. Hoe gaat het met U?

Natuurlijk beginnen de meeste gesprekken zo. Als ik geen aandacht heb voor de ellende van de pijn in het been, of de slapeloze nacht, hoe zal een ander mij dan deelgenoot maken van wat daaronder ligt? Wie het kleine niet eert, is het grote niet weert. Bovendien, wie ben ik om uit te maken wat klein is en wat groot?

In al deze drie antwoorden zit dus wel iets, en soms heel veel, maar niet alles. Mijn eigen antwoord luidt: *geestelijke verzorging is aandacht voor wat mensen bezighoudt.* Dat is per definitie: aandacht voor het geheel.

Aandacht voor het geheel

Het geestelijke is niet een stukje van de mens, maar de mens als geheel. Geestelijke zorg is dus per definitie altijd holistisch (om een modewoord te gebruiken). Anders geformuleerd: de geestelijk verzorger heeft als *specialisme* de aandacht voor de *hele* mens. Dat is minder tegenstrijdig dan het klinkt. Om dat toe te lichten vertel ik eerst een verhaal, een casus, uit de praktijk van dat specialisme 'geestelijke zorg'.

Spinnen met dubbele draad

"Maar wat hebt u daar nou aan, al die verhalen? Trouwens, wat heb ik er zelf aan?" Opeens staat zijn gezicht weer somber en mismoedig. Als aan het begin van ons gesprek. De glans in zijn ogen, die er even was, ebt weer weg. Hij heeft al een lange geschiedenis van ziekte en getob achter zich en het ziet er niet naar uit dat daar echt nog verandering in zal komen. Een grote opgave, om met zulke beperkte mogelijkheden te leren leven. Te moeten leven. Geen wonder dat hij af en toe denkt: was het maar afgelopen.

Hoe kan ik iets voor hem betekenen? In elk geval niet door voor hem op te sommen wat hij allemaal nog kan. Dat doen anderen al. "Denk eens aan anderen die het nóg moeilijker hebben dan u!" Nee, daar hoef ik hem niet aan te herinneren, dat doet hij zelf al, elke dag. "Moed houden hoor!" Ja, da's makkelijk gezegd door iemand die twee benen tot z'n beschikking heeft en een gezondheid waarmee hij kan gaan en staan waar hij wil. Soms vertelt hij iets uit zijn lange leven. En, als ik daarop doorvraag, meer. Zo vertelt hij vandaag over de harmonie waarin hij jaren speelde. Over de muzieklessen die hij gaf. Hij was er goed in. "Niks om trots op te zijn, gewoon een presentje dat je meekrijgt." Over zijn ouders vertelt hij, die in een koor zongen, over broers en zussen die ook instrumenten bespeelden, over het zingen en samen musiceren thuis. Hij gaat rechtop zitten en ik zie aan zijn ogen dat hij het allemaal weer voor zich ziet. Goede herinneringen met diepe wortels die vrucht dragen in het moeilijke heden. Dan, opeens, kijkt hij naar zijn verlamde benen. "Maar wat hebt u daar nou aan, al die verhalen? Trouwens, wat heb ik er zelf aan?" Zijn gezicht betrekt. Ik zie hem, met een sneltreinvaart, weer terugzakken in de malaise. "Dat zal ik u uitleggen", zeg ik. En ik leg hem uit hoe belangrijk het is om levensdraden te weven. Een mens leeft van verhalen. Door over je leven te vertellen, weef je verder aan die draad. In haar laatste roman, *De naam van de vader*, schrijft

Nelleke Noordervliet: "Het leven wordt gesponnen met twee draden, die van het heden en van het verleden." [1] Dat spinnen, met dubbele draad, is van levensbelang, zeker als het leven tot stilstand lijkt te zijn gekomen. Als er niets meer lijkt te zijn dan afbraak en achteruitgang, juist dan is het goed om het leven te gedenken. Om uitgenodigd te worden, daarover te vertellen. Om te blijven weven aan het levensverhaal. Want weven is leven.

Zorgen dat de mens heel blijft

Ik keer terug naar mij stelling: de geestelijk verzorger heeft als specialisme de aandacht voor de hele mens. Zorg voor de hele mens betekent ook zorgen dat de mens heel blijft. Niet in stukjes uit elkaar wordt gerafeld. Niet wordt gereduceerd tot zijn lichaam. Niet wordt teruggebracht tot de som van een reeks uitslagen in de status. Geestelijke zorg betekent: voorkomen dat de mens gereduceerd wordt tot z'n kwaal, tot probleem, tot patiënt. De geestelijk verzorger heeft geen patiënten- of cliëntenbestand, maar komt bij mensen. Die mensen zijn vaak ziek. Daarom komen ze in het ziekenhuis. Maar de ziekte op zich interesseert de geestelijk verzorger niet zoveel. Wel wat dat ziek-zijn voor de mens in kwestie betekent, en hoe hij of zij ermee omgaat.

Het gaat in de geestelijke zorg niet om de mens die iets heeft (bijvoorbeeld een ziekte) of iets niet heeft (bijvoorbeeld gezondheid), maar om de mens die hij of zij *is*. Daarom weten wij soms, als enige discipline in het ziekenhuis, niet waarvoor mensen zijn opgenomen. Willen zij 't ons vertellen, prima. Maar zo niet dan zal ik er nooit naar vragen. Soms zijn mensen blij om eindelijk eens over iets anders dan over de ziekte te praten. Ook een ziek mens is immers meer dan zijn ziekte. Elk mens *heeft* niet alleen een verhaal, maar elk mens *is* een verhaal. Met dat levensverhaal bezig zijn, dat is bij uitstek het specialisme van de geestelijke verzorging.

Zorg voor de biografie

Geestelijke zorg is zorg voor het levensverhaal, oftewel de biografie. Ik kom terug bij het voorbeeld van zojuist en het citaat van Nelleke Noordervliet: leven is breien met een dubbele draad, die van het verleden en die van het heden. Het leven is één grote verzameling van feiten en gebeurtenissen, van dingen die ik doe en dingen die mij overkomen, van lot en daad. Eén grote warboel. Waarvan mensen soms zeggen: gooi het maar in mijn pet, ik zie het niet meer. Om het te zeggen met William Shakespeare:

"Life is a tale,
told by an idiot,
full of sound and fury,
signifying nothing."

Het leven is een verhaal,
verteld door een idioot,
het is vol van herrie en razernij
en het betekent geen bliksem.

Excusez le mot, en de vrije vertaling van Shakespeare, maar dat is exact het gevoel dat mensen in een existentiële crisis kunnen hebben. Betekenis in zich heeft het ook niet, die mallemolen van lot en daad. Betekenis krijgt het pas als je die eraan toekent. En dat begint ermee dat je die hele warboel begint te ordenen. Hoe doe je dat? Door erover te vertellen. Door er een verhaal van te maken begin je zelf ook op verhaal te komen. En vertellen, dat doe je bij voorkeur aan een ander. Maar terwijl je je verhaal aan een ander vertelt, orden je het ook weer eens, misschien wel voor de zoveelste keer, voor jezelf. Je geeft het een plek in het heden, in het hier en nu. Dat is precies dat breien met dubbele draad.

Koffertje

"Wat heeft het toch voor zin dat ik u dit allemaal vertel?" Het heeft dus wel degelijk zin en mensen ervaren dat ook. "U kunt ook niet zeggen wat ik moet doen, maar het heeft me goed gedaan om het allemaal eens op een rij te kunnen zetten. Ik kijk er nu toch weer anders tegenaan." Plus het gegeven dat je met datgene wat je aan een ander vertelt niet langer alleen bent. Plus het gegeven dat je, misschien door vragen van de ander, misschien alleen al door het aandachtig toehoren, terecht kunt komen bij verborgen krachtbronnen. Of, om het beeld even te verschuiven: elk mens is in het leven op reis met een koffer. Sommigen hebben een klein koffertje bij zich met alleen het hoogst noodzakelijke erin. Anderen slepen heel wat bagage met zich mee. In dat koffertje bewaar je alles van betekenis. Dingen die je van huis uit hebt meegekregen. Geloof, levenswijsheid, gecondenseerde levenservaring van je ouders, waarschuwingen, beelden, herinneringen, noem maar op. Op het moment dat er in je leven ingrijpende dingen gebeuren kom je voor de vraag te staan: hoe nu verder? De weg die je wilde gaan blijkt afgesloten, de brug waar je overheen wilde is ingestort. Hoe nu verder?

James Bond maakt in zo'n geval zijn koffertje open en haalt er een stukje kunst- en vliegwerk uit tevoorschijn. Nu zijn de meeste mensen James Bond niet, maar ze hebben wel een koffertje, een ander koffertje. Geestelijke zorg is de uitnodiging om het open te maken en te kijken of daar iets in zit van betekenis, om mee verder te komen. Of om het uit te kunnen houden, dat het voorlopig wel noodgedwongen op de plaats rust zal zijn. Vaak vindt de ander, in en door het gesprek, zo iets van betekenis in de eigen koffer. En soms blijk ík iets in mijn koffer te hebben, waar die ander iets mee kan. Ik begin daar nooit mee. Ik ben geen handelsreiziger die geloof of levensbeschouwing verkopen moet. Maar in een echt gesprek hoort een ander natuurlijk toch wat voor mij van fundamentele betekenis is.

Tot slot: kwaliteitseisen

Ik kom tenslotte nog even terug op die meneer van het begin, die zei: "gaat u zitten, ik wil wel eens zien wat uw produkt is". Natuurlijk heb ik, als geestelijk verzorger, geen kant en klaar produkt te bieden. Er kan hooguit, in de relatie met de ander, iets tot stand komen waarvan de ander later zegt: dat was goed, daar kan ik iets mee, daar heb ik wat aan. Geestelijke zorg is wel een professie waaraan terecht bepaalde kwaliteitseisen gesteld kunnen worden. Het is een professie die veel te bieden heeft. Aandacht en zorg voor wat mensen bezighoudt, voor het hele verhaal van de mens als geheel. Zorg voor de hele mens betekent ook: zorgen dat de mens heel blijft.

1 Meulenhoff, Amsterdam, 1993.

BINNENKORT VERSCHIJNT

Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?

Een gezamenlijke uitgave van **Praktische Humanistiek** *en de Diensten humanistisch geestelijke verzorging in de gezondheids- en ouderenzorg*

Naar aanleiding van het 25-jarig jubileum van de diensten ZVB, organiseerde het Humanistisch Verbond 10 juni jl. een symposium: *Geestelijke verzorging, noodzaak of luxe?* Met dit symposium is getracht de aandacht te vestigen op het belang van geestelijke verzorging, in een tijd dat het debat in de zorgsector wordt beheersd door bezuinigingen, reorganisaties en nieuwe medische technologieën. Op het symposium is ook ingegaan op het nieuwe wetsvoorstel geestelijke verzorging, dat in voorbereiding is.

Sprekers tijdens het symposium waren dr P.B. Cliteur, algemeen voorzitter van het HV, dr H.A.E. Zwart, directeur van het Centrum voor Ethiek van de Katholieke Universiteit Nijmegen en ir A.P.M. Bersee, hoofd hoofdafdeling Consumentenbeleid en beroepen van het Ministerie van WVC. Tevens vonden er twee debatten plaats: 'Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?' en 'Humanisme en privatisering van normen en waarden'.
Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe? bevat de tekst van de drie lezingen, alsmede verslagen van de twee debatten. Prijs: *f* 15,– (incl. porto)

Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe? is te bestellen door overmaking van *f* 15,– op giro 6240747, t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel, onder vermelding van "GV symposium uitgave".

N.B. Abonnees ontvangen met dit nummer een aparte acceptgirokaart voor *Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?*, waarmee deze uitgave met korting (à *f* 12,50) kan worden besteld. A.u.b. inzenden vóór 15 augustus a.s.

Medisch specialist en geestelijk verzorger: een paar apart? [1]

Ida Bunte

Mevrouw I.A.H.T. Bunte is werkzaam in het Reiner de Graaf Gasthuis in Delft als humanistisch raadsvrouw en is voorzitter van de medisch ethische commissie.

Motto

"Ziekte vormt de schaduwzijde van het leven, het ingezetenschap van een duister rijk. Iedereen die geboren wordt is ingezetene van twee rijken – hij is zowel ingezetene van het rijk der gezonden als van het rijk der zieken. Hoewel we bij voorkeur alleen van het goede paspoort gebruik maken, wordt iedereen vroeg of laat, gedwongen ingezetene van dat andere rijk, al is het maar tijdelijk."

Susan Sontag [2]

Inleiding

Ziekenhuispatiënten krijgen te maken met hulpverleners, die hun lichamelijk en geestelijk welzijn proberen te bevorderen. Helaas is er niet altijd een optimale afstemming tussen de disciplines. Naar aanleiding van onderstaande casus worden, wat betreft deze afstemming, enkele aspecten van het ziek zijn toegelicht vanuit de gezichtshoek van de humanistische geestelijke verzorging. Hieronder wordt verstaan: "de ambtshalve, systematische benadering van mensen in hun situatie in een sfeer van veiligheid en empathie, zodanig dat hun vermogen geactiveerd wordt tot zingeving, oriëntatie en zelfbestemming, mede door confrontatie met de mogelijkheden van het menszijn naar humanistisch inzicht, waardoor zij zelfstandig een levensvisie kunnen ontwerpen en hanteren." [3]
Geestelijk verzorgers kunnen de patiënten vaak meer aandacht, tijd en rust bieden

dan een druk bezette arts. Ik ontvang de patiënt in mijn huiselijk ingerichte kamer, die een andere sfeer ademt dan de afdelingszaal. De patiënt is even onder het verpleegkundig en medisch 'regime' vandaan, waardoor zijn ziek zijn in een ander perspectief komt te staan.[4] Bovendien heeft de geestelijk verzorger, net als de arts, zijn ambtsgeheim en geen verplichting tot rapportage aan andere disciplines.[5] Wat mij ter ore komt en de specialist vaak niet of fragmentarisch, betreft vooral het verhaal van de ziekte (a), de levensovertuiging (b), het geestelijk en lichamelijk lijden (c) en de oplossingen van de patiënt om de kwaal te maskeren of te verzachten (d).

Casus

Het betreft hier een patiënte van achttien jaar met darmstoornissen. Bij het opnamegesprek werd haar de vraag gesteld of ze behoefte had aan geestelijke verzorging. Ze keek hier vreemd van op; geestelijke verzorging was in haar ogen bestemd voor ouden van dagen, maar niet voor meisjes van haar leeftijd. Als ze naar mijn kamer komt, heeft ze de infuusstandaard in de hand. Ze draagt een T-shirt bedrukt met 'KISS ME' en pantoffels met pluimen. Als ze gaat zitten, giechelt ze en friemelt met haar hand aan de toevoerslang van het infuus; haar 'navelstreng'. Ze heeft gehoord, dat het wel eens goed kan zijn met iemand te praten. Ze ligt hier nu drie weken. Haar genezing schiet niet op. Ze weet niet wat ze zeggen moet. "Vraagt u maar." Stukje bij beetje kom ik te weten wat haar mankeert. De darmen zijn niet in orde. Het is al begonnen toen ze vijf jaar was. De dokter zei destijds dat het tijdelijk was en dat ze er wel overheen zou groeien. Als ze voor de derde maal komt heeft ze van de specialist gehoord dat ze 'colitis ulcerosa' heeft. Ze is opgelucht. Haar lijden is erkend, het heeft een naam. Ik vind haar dapper. Ze klaagt weinig en ze huilt niet. Wat houdt haar optimisme in stand; is het schijn ophouden?
Op een dag vraag ik wat de ziekte precies voor haar betekent. Ze zegt dat ze bang is dat ze de ontlasting niet kan ophouden en dat anderen haar ruiken. Dan begint ze te huilen. Op school gaat ze in de pauze als laatste naar het toilet. Dat is een truc. Niemand komt na haar, dus niemand hoort en ruikt haar. Thuis maakte vader een uitklapbaar rekje in de WC, waar ze haar boeken op kan leggen. Zo leest ze de boeken van haar eindexamenlijst, onder anderen de roman van Jan Wolkers, *Een roos van vlees*, waar een stoma in voorkomt. [6] Sinds kort gaat ze in Den Haag op school. Met de tram moet ze een uur reizen. Soms is er filevorming. Op het station aangekomen is er niet voldoende tijd om haar darmen te legen. 'Het' zit dan in haar slipje. Ze treuzelt net zolang tot haar klasgenoten wegrijden. In haar tas heeft ze een washandje, handdoek en verband verborgen. Haar leven wordt beheerst door angst, dat ze het te weten komen. Ze wendt al haar energie aan om geluiden en geuren te verbloemen. Ik wijs op haar T-shirt en vraag of ze een vriendje heeft. Ze is vaak verliefd, maar alleen op afstand. Zij vertelt mij, dat ze uit onvrede en ongeduld over het verloop van haar genezing enkele bezoeken aan een natuurgenezer bracht, onder het motto 'Baat het niet, dan schaadt het niet'. Zij nam kruiden naast haar medicij-

nen, zonder dat haar arts hiervan op de hoogte was.[7] Als een pas genomen polaroidfoto licht haar lijden voor mij langzaam op uit het donker.

Bespreking

a) Het verhaal van de ziekte

In de gesprekken schetst patiënte mij een beeld van haar jeugd, haar opvoeding en de relatie tot haar ouders en zusje. Geleidelijk durft ze meer te vertellen wat er in haar omgaat. Door aandacht, tijd, warmte en vertrouwen te bieden worden schaamte en verdriet over haar ziekte besproken en gedeeld. Een intimiteit zoals met mij kent zij noch met haar ouders, noch met haar vriendinnen. Zij kenschetst de relatie tot haar ouders als redelijk. Vader is praktisch ingesteld en houdt niet van gezeur. Moeder wil alles voor haar doen. Beiden waren niet in staat hun gevoelens te uiten. Patiënte raakte daardoor geïsoleerd en voelde zich alleen. Zij heeft zich aangewend vrolijk en flink te doen. Dit aangepaste gedrag werd een levenshouding. Het is voor haar het best haalbare gebleken. Zij raakt echter geëmotioneerd als wij spreken over haar ziekte en haar leven. Het lijkt erop dat haar isolement enigszins wordt verbroken. Zij durft zich over te geven aan verdriet.

b) De levensovertuiging

Patiënte is humaniste. Dit is de reden, waarom ze mij als gesprekspartner heeft gevraagd. Ze gaat ervan uit, dat de mens zelf zin en vorm moet geven aan het leven. Zij voelt zich verantwoordelijk voor haar omgeving en voor zichzelf. Ze wil niet teveel terugvallen op haar familie, maar op eigen kracht de moeilijkheden aanvaarden. Ze moet leren leven met haar ziekte. Haar levensbeschouwing moet haar daarbij helpen. "Bij veel mensen heeft de levensbeschouwing tenminste iets te zeggen op het moment dat zij zelf of anderen worden geconfronteerd met lijden en sterven. Zij kan een steun zijn bij het zoeken naar kracht en inspiratie om weer op zinvolle wijze gezond te zijn."[8] Specialisten zijn vaak niet op de hoogte van de levensbeschouwelijke achtergrond van hun patiënten. Het blijkt nogal eens een terra incognita. Men denkt dat het indiscreet is erover te praten. Er vindt nauwelijks uitwisseling plaats over hoe ziekte, invaliditeit en dood in een bepaald kader kunnen worden geplaatst en daardoor steun kunnen bieden bij de verwerking en aanvaarding ervan.

Zoals gezegd bezocht patiënte een natuurgenezer, een aanhanger van de New Age beweging. Deze beweging gaat er onder anderen van uit dat ziek zijn abnormaal is; het is normaal om gezond te zijn. Ziek word je door negatief denken. Siegel ziet als hoofdtaak: "Om te helpen een nieuwe persoonlijkheid te ontwikkelen, zodat u de gewenste, ongecontroleerde ontwikkeling van een ziekte kunt weerstaan."[9] Mijn patiënte is door deze opvatting over ziek en gezond zijn in conflict gekomen met haar humanistische levensovertuiging.

c) *Het lijden*

Patiënte vertelt dat ze bang is uit de groep te worden gestoten vanwege haar ziekte. Ze moet constant alert zijn en anticiperen op onverwachte ongemakken, als diarree en stinkende winden. Ze voelt zich somtijds een paria, een uitgestotene. De diepste waarde, volgens van Dantzig, waaraan moet zijn voldaan wil een mens kunnen bestaan is: 'erbij horen', geaccepteerd en, als het kan, gewaardeerd lid zijn van een bepaalde groep.[10] Sociale afkeuring, uitsluiting en dreigende desintegratie van het zelfbeeld en van de eigenwaarde die daaruit voortspruiten zijn, zo gezien, de bron van het diepste lijden dat de mens kan ervaren. Patiënte klaagt over de afstandelijke wijze, waarop de arts haar de aard van haar ziekte meedeelde; hij leeft niet genoeg mee. Hij kon zich nauwelijks identificeren met haar toekomst als patiënte.
Hoewel zij niet veel pijn heeft wil dat niet zeggen, dat ze niet lijdt. Lijden wordt nog te vaak alleen met pijn hebben geassocieerd. Puur medisch kijken naar patiënten is noodzakelijk om aandoeningen op te sporen, maar mag niet ten koste gaan van de behandeling van de mens als geheel.

Om meer inzicht te krijgen in wat ziekte voor patiënten betekent, kan het nuttig zijn zich te verdiepen in romanliteratuur over ziekte en ziek zijn. Tomson, een Engelse huisarts, schrijft: "Many creative writers seem either to know more of human nature than professionals or have the ability to express thoughts and feelings we find difficult to recognize."[11] Met betrekking tot onder andere psoriasis, longtuberculose, psychiatrische ziektebeelden, pest, cholera, dementie en kanker vindt men in de literatuurlijst interessante romans uit de wereldliteratuur.[12] Over ziekten als multiple sclerose, myalgische encephalomyelitis en hersenbloedingen zijn autobiografische werken van bekende auteurs in ons eigen land verschenen.[13]

d) *Oplossingen*

Patiënte probeert haar lijden te verzachten, door aanpassing aan haar omgeving, door niet te klagen en flink te zijn. Toen haar kwaal verergerde zocht ze, zoals gezegd, uit wanhoop heil bij een natuurgenezer. Ik vertel haar de scherpe kritiek van Spaink[14] op deze 'orenmaffia', die de opvatting huldigt dat het ontstaan van ziekte en genezing 'tussen de oren', in het hoofd, plaatsvindt. Dit lucht haar op. Ze vindt dat zo'n visie indruist tegen haar opvatting dat je moet leren leven met het onvermijdelijke, hoe zwaar dat ook is. "Ik ben niet ziek," zegt ze, "maar mijn lichaam is ziek." Misschien kan ze haar kwaal ook beter leren aanvaarden als ze met patiënten die lid zijn van de Vereniging van mensen met de ziekte van Crohn en van colitis ulcerosa zou kunnen praten en van hen praktische handreikingen zou krijgen.
Soms kan ziekte een andere kijk op het leven geven. Vestdijk schrijft bijvoorbeeld: "Hoofdzaak is, dat het negatieve, dus in onze beschouwingen de ziekte, niet zonder meer bestreden wordt, ook niet zonder meer aanvaard, doch benut."[15] In het nadeel het voordeel zoeken, uit het negatieve het positieve smeden. Patiënte probeert door de gesprekken met mij troost en begrip te vinden bij haar lijden. Troost is volgens

Borst: "door het delen van ontreddering met de affectief gerichte ander ontstaat er ruimte om het geschokte zelfgevoel te herstellen."[16] Troost is ook: op dezelfde geestelijke golflengte zitten, dezelfde taal spreken. Soms zijn woorden helemaal niet nodig en is aanwezigheid, non-verbaal contact, genoeg.

Discussie

Omdat de geestelijk verzorger geheimhoudingsplicht heeft en vertrouwd hoort te zijn met existentiële vragen, krijgt hij dikwijls het levensverhaal van de patiënten en hun levensbeschouwelijke opvatting met betrekking tot ziekte, lijden en de dood te horen. Specialisten horen vaak slechts brokstukken van het verhaal van de patiënt. In bovenstaande casus zou de specialist op de hoogte horen te zijn van het feit dat zijn patiënte alternatieve medicijnen slikt, naast de door hem voorgeschreven medicatie. Patiënte durfde dit niet te zeggen uit angst door hem te worden afgewezen. Er wordt in de medische wereld tegenwoordig een felle discussie gevoerd over alternatieve geneeswijzen[17] en over het wel of niet open staan voor de opvattingen van de patiënt hieromtrent.[18] De geestelijk verzorger kan, met toestemming van de patiënt, de specialist op de hoogte stellen van zijn contact met een natuurgenezer. Geheimhouding brengt met zich mee, dat niet gerapporteerd wordt als de patiënt het niet wil, zoals in ons geval. Afkeer en angst voor een mogelijke stoma, 'een roos van vlees', heeft patiënte ertoe gebracht een 'second opinion' te vragen. Ook dat durft ze haar arts niet te zeggen. De geestelijk verzorger kan de patiënte aanmoedigen openhartig te zijn, zodat de vertrouwensrelatie met de arts behouden blijft. Hij fungeert niet alleen als buffer voor de boosheid en teleurstelling van patiënten in hun relatie met artsen, maar kan ook het ongenoegen kanaliseren en proberen op te lossen door gesprekken met artsen te regelen. Soms zal hij de specialist een wenk geven om de patiënt extra aandacht te schenken in de hoop dat dit de communicatie kan verbeteren.

Conclusie

Uit bovenstaande blijkt dat een goede afstemming van het contact tussen specialisten en geestelijk verzorgers beide disciplines kan verrijken en voordeel kan brengen. Zij kunnen elkaar aanvullen en versterken, door zich voor elkaar open te stellen en naar elkaar te verwijzen. Dit kan het welbevinden van de patiënt ten goede komen. Het tijdelijk of blijvend ingezetenschap in het duistere rijk der ziekte kan daardoor verlicht worden.

Noten/Literatuur

1 Dit artikel is eerder gepubliceerd in *Medisch-Journaal Delft*, nr. 2, 1994.

2 S. Sontag, *Ziekte als spookbeeld*, Bruna, Utrecht/Antwerpen, 1980, p. 5.

3 J.P. van Praag, *Grondslagen van Humanisme*, Boom, Amsterdam/Meppel, 1978, p. 210.

4 A. de Swaan, *Het medisch regiem*, Meulenhoff, Amsterdam, 1985, p. 17-58.4 A. de Swaan, *Het medisch regiem*, Meulenhoff, Amsterdam, 1985, p. 17-58.

5 *Beroepscode voor humanistische raadslieden*, Humanistisch Verbond, Utrecht, 1990, p. 3-4.

6 J. Wolkers, *Een roos van vlees*, Meulenhoff, Amsterdam, 1964 (3e druk), p. 155-6.

7 *Gevaarlijke kruiden: 'Natuurlijk' is niet altijd gezond. Graadmeter*, Gezondheidsraad, Den-Haag, 1993; 9/3, p. 7-8.

8 J.A.J. Stevens, 'Gezondheidszorg en levensbeschouwing', in: *Medisch Contact*, jrg. 48/nr. 51/52, 1993, p. 1630-2.

9 B.S. Siegel, *Lessen van wonderbaarlijke patiënten. Hoe uw psychische krachten ernstige ziekten helend kunnen beïnvloeden*, Intro, Nijmegen,

10 A. van Dantzig, 'De angst voor lijden en dood', in: Leo Boon (red.), *Beter worden door minder zorg (Ontwikkelingen in de gezondheidszorg, deel 14)*, Stichting Sympoz, Amstelveen, 1992: 23-30.

11 P.R.V. Tomson, *Some books for the general practitioner*, J Coll Gen Pract, 1976/26, p. 588.

12 Psoriasis: S. Vestdijk, *Het glinsterend pantser*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1974 (6e druk); longtubercolose: D. Vogel, *In het sanatorium*, Meulenhoff, Amsterdam, 1994, en Th. Mann, *De Toverberg*, Arbeiderspers, Amsterdam, 1980 (4e druk); psychiatrische ziektebeelden: L. Couperus, *Eline Vere*, Van Kampen, Amsterdam, en F. van Eeden, *Van de koele meren des doods*, E. Querido (Salamander), Amsterdam, 1983; pest: A. Camus, *De pest*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1958 (5e druk); cholera: G. Garcia Márquez, *Liefde in tijden van cholera*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986 (2e druk); dementie: J. Bernlef, *Hersenschimmen*, E. Querido, Amsterdam, 1985 (5e druk); kanker: L.N. Tolstoj, *De dood van Iwan Iljitsj*, Meulenhoff, Amsterdam, 1978 (2e druk), S. de Beauvoir, *Een zachte dood*, Agathon, Bussum, 1979 (12e druk), Ph. Roth, *Patrimonium*, Meulenhoff, Amsterdam, 1991, en A. Solzjenitsyn, *Kankerpaviljoen*, De Boekerij, Baarn, 1970 (3e druk).

13 Multiple-sclerose: K. Spaink, *Vallende vrouw. Autobiografie van een lichaam*, Van Gennep, Amsterdam, 1993, en R. Rubinstein, *Nee heb je*, Meulenhoff, Amsterdam, 1985; myalgische encephalomyelitis: R. Dorrestein, *Heden ik*, Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1993; hersenbloedingen: J.H. Donner, *Na mijn dood geschreven*, Bert Bakker, Amsterdam, 1986.

14 K. Spaink, *Het strafbare lichaam. De orenmaffia, kwakdenken en het placebo-effect*, De Balie, Amsterdam, 1992.

15 S. Vestdijk, *De zieke mens in de romanliteratuur*, Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek NV, Delft, 1964, p. 95.

16 S. Borst-Orobio de Castro, 'Troost: een onbenoemde dimensie in het psychoanalytisch proces', in: *Tijdschrift voor Psychotherapie*, Jrg. 16/nr. 1, 1990, p. 41.

17 C. Renckens, *Hedendaagse kwakzalverij. Alternatieve geneeswijzen nader beschouwd*, Prometheus, Amsterdam, 1992. 'De keerzijde van de alternatieve middelen', in: *Geneesmiddelen bulletin*, Jrg. 27/nr. 1, 1993, p. 1-3. H.S. Verbrugh, 'Het niemandsland tussen kwakzalverij en alternatieve geneeswijzen', in: *Medisch Contact*, Jrg. 48/nr. 2, 1993, p. 47-8.

18 P. van Dijk, 'Huisarts en alternatieve geneeswijzen', in: *Medisch Contact*, Jrg. 48/nr. 29/30, 1993, p. 895.

Vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk: een flirt met New Age?

Jan Rietveld

Jan Rietveld is humanistisch geestelijk raadsman en heeft een vrijgevestigde praktijk in Bergen N.H.

Dit artikel kan worden gezien als een reactie. Een reactie op een verschijnsel dat de laatste tijd regelmatig 'in the picture' is geweest en wordt omschreven als New Age. Er zijn tekenen die er op wijzen dat het New Age-denken ook binnen de praktijk van vrijgevestigd humanistisch geestelijk werkenden zijn invloed doet gelden. Zo lijken bepaalde methoden die in het vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk worden toegepast op een New Age-achtige herkomst te duiden.[1] Dat riep bij de auteur van dit artikel de vraag op hoe het New Age-denken zich verhoudt tot het binnen het humanistisch geestelijk werk centrale beginsel van de autonomie of zelfbeschikking van het individu. Hij brengt deze begrippen in verband met de notie van 'het wedervaren' als datgene wat ons overkomt of wordt aangedaan, waarvoor wij niet gekozen hebben en wat wij niet kunnen beheersen of veranderen. Meer in het algemeen vraagt hij zich af of het vrijgevestigde humanistisch geestelijk werk moet meedoen met de trend van het Nieuwe Tijds-denken (wat onder andere gevolgen kan hebben voor de binnen dit werk gehanteerde methoden), of dat juist een afbakening en profilering van de eigen identiteit van het humanistisch geestelijk werk tegenover het New Age-denken geboden is. De auteur verklaart op grond van de door hem gehanteerde, voornamelijk persoonlijke levensbeschouwelijke uitgangspunten een voorstander van dat laatste te zijn. Een relaas.

De New Age beweging

Wat is New Age, wat staat daar voor en wat zijn de achtergronden van dit fenomeen waarover de laatste jaren zoveel gesproken en geschreven wordt? Van Dijk geeft in zijn artikel 'Ervaring en beleving: religiositeit vandaag' (in: *Rekenschap*, Jrg. 38/nr. 2,

juni 1991) een overzicht van wat er aan relevante informatie over en commentaren op New Age tot dan toe was gepubliceerd. Kort gezegd gaat het bij New Age om een moeilijk grijpbare beweging die een nieuw levensgevoel wil brengen en wil streven naar nieuwe vormen van omgang van de mens met zichzelf. "Het gaat om nieuwe ervaringen van lichamelijkheid en van de eigen 'binnenwereld'. In het bijzonder gaat het om een nieuwe relatie tot of zelfs eenheid met de natuur en daarom, als reactie op de 'onttovering' van het leven door rationaliteit en technologie, ook om een andere, bewust naar nieuwe 'betovering' strevende houding tot de techniek en de cultuur. Ja, het gaat zelfs om een nieuwe verhouding tot religie zelf, of liever gezegd, tot religiositeit. Aldus is deze beweging een excellent voorbeeld van ( ) religie in de brede betekenis van een omvattende zingeving op alle levensgebieden. Niet voor niets is één van de kenwoorden van de New Age-beweging: heelheid, holisme."[2]
Kenmerkend voor New Age is het door de aanhangers gedragen vertrouwen in het goede in de mens als iets dat ook werkelijk tot gelding zal komen. "In onze tijd zou de mensheid in de gelegenheid zijn een nieuw tijdperk te betreden. Dat tijdperk zou zijn gekenmerkt door de transformatie van het bewustzijn naar meer helderheid of verlichting, intuïtie en harmonie. Het gaat om het astrologische keerpunt van het tijdperk van de Vis... met zijn rigide dogmatisme en rationalisme, naar het tijdperk van de Waterman, de Age of Aquarius, reeds twintig jaar geleden bezongen in de musical Hair, waarin mystieke en wetenschap, intuïtie en denken zouden worden verenigd."[3]
Wat de notie van heelheid of eenheid betreft, deze blijkt te zijn gestoeld op een werkelijkheidsvisie waarin de materie waaruit het heelal is opgebouwd wordt opgevat als in essentie geest of bewustzijn. Het (menselijke) bewustzijn tendeert naar een deelname aan het Kosmische Bewustzijn. Echter, het tot stand komen of 'herstellen' van de eenheid van het individuele bewustzijn met het universele, Kosmische Bewustzijn blijkt niet altijd vanzelf te gaan; er is soms hulp of steun bij nodig. Zo kan van de zogenaamde rencarnatie-therapie worden verwacht dat traumatische ervaringen in vroegere levens in analyse worden genomen, en van zogenaamde evolutietherapieën dat deze psychische storingen uit vroegere levens tot bewustzijn brengen. "Dwars door ruimte en tijd heen (...) vormt toch eigenlijk alles wat bestaat een eenheid en maakt deel uit van het ene allesomvattende harmonieuze Bewustzijn, dat dan de Geest met een grote G wordt genoemd.",[4] zo formuleert Van Dijk één van de grondgedachten van het New Age-denken.

Do it yourself

De hierboven uiteengezette ideeën lijken voort te komen uit een optimistische levenshouding en een opmerkelijk vooruitgangsgeloof. Misschien in verband daarmee maakt het New Age-denken een nogal onwerkelijke en zweverige indruk en lijkt het als zodanig ver boven het gewone, alledaagse bestaan van mensen te zijn verheven. Opvallend is ook dat tegen de werkelijk wordt aangekeken, of liever, op de

werkelijkheid wordt neergekeken, alsof het om een in min of meer bevattelijke termen te beschrijven totaal gaat, waarbinnen in principe alles een plaats en betekenis heeft gekregen. Er wordt met andere woorden een voorstelling van zaken gegeven die de (menselijke) neiging verraadt de totale werkelijkheid te willen begrijpen, overzien en beheersen. Er lijkt sprake te zijn van een systeem waarin vragen geen vragen meer hoeven te zijn en het onbekende niet langer onbekend hoeft te blijven. Men kan zich afvragen of hier niet de wens de vader van de gedachte is, waar de gegeven werkelijkheidsinterpretatie bovenal voldoet aan het menselijke verlangen naar houvast en zekerheid. Een en ander lijkt in verband te staan met de levensbeschouwelijke leemte die is ontstaan in onze samenleving, na de teloorgang van het monopolie van de christelijke kerken in religieuze en levensbeschouwelijke zaken. Waar dus aan de ene kant mensen in existentieel opzicht in de kou staan en met elkaar een omvangrijke markt vormen, op grond van de vraag naar een duidelijk aanwijsbare en in letterlijke zin hanteerbare levensbeschouwelijke zekerheid, wordt aan de andere kant getracht veel van wat er aan godsdiensten, religies en levensbeschouwingen voorhanden is, regelrecht, volgens marketing-principes 'aan de mens te brengen'. Van Dijk: "... veel sluit soms ( ) zo goed aan bij allerlei vormen van welhaast overgengageerd zoeken naar zin, dat de (...) leemte overhaast wordt gevuld. In existentieel dringende gevallen is 'het anders soms niet om uit te houden'."[5]
Van Dijk wijst op een feitelijk bestaand syncretisme, dat vooral op het heden is betrokken en een sterk consumptief karakter heeft. Het appel 'to do it yourself' sluit aan bij het eigentijdse individualiserings-denken waar het zoeken naar zelfvervulling belangrijker is geworden dan wat ook. Iets van je leven maken schijnt neer te komen op de wens verlost te zijn overbodige ballast uit het verleden ('achterhaalde' waarden- en normenpatronen, 'lastige' verantwoordelijkheden en verplichtingen jegens anderen) en je gang gaan, vrij, los, ongebonden.
Behalve met de entree van een bont gezelschap van alternatieve therapeuten, genezers, meesters, wijze vrouwen, shamans en paranormaal begaafde personen, lijkt het nieuwe tijdperk, de New Age, zich ook te hebben aangekondigd via een aanzwellende stroom boeken en tijdschriften, waardoor het nieuwe tijdsdenken zich onder een steeds groter lezerspubliek heeft kunnen verspreiden. Dit publiek bestaat voornamelijk uit personen met een middelbare, hogere of academische opleiding, een kring dus van mensen uit de brede middenklasse.
Al met al kan gesproken worden van een fenomeen dat geheel past bij het narcisme van deze tijd, wat er op neer komt dat alleen ik zelf besta en uiteindelijk alles zelf in de hand heb. Behalve het motief van een nieuwe uitweg uit belastende levenssituaties te vinden, vormt de nieuwsgierigheid naar de eigen binnenwereld een belangrijke impuls voor de grote belangstelling voor het New Age-denken. De wervingscampagnes waarbij gewag wordt gemaakt van het gebruik van tarot-kaarten en pendels tot en met 'moderne technieken' (brain-machines, neurosensische- en monroe-tapes, hypno-video's, mind-software, enz.) lijken in te spelen op de behoefte eens iets nieuws uit te proberen of een nieuwe uitdaging aan te gaan.

Autonomie als grondslag voor het humanistisch geestelijk werk

Wat nu moet de humanistisch geestelijk werkende? Moet hij/zij zich laten opnemen in de Gouden Gids, onder de rubriek 'alternatieve therapeuten' en zijn/haar produkt zien te verkopen op de markt van welzijn en geluk? Een ontkennend antwoord zal voornamelijk zijn gemotiveerd door het inzicht dat de humanistische wereldbeschouwing op een wezenlijk punt afwijkt van de wereldbeschouwing welke in de New Age-kringen wordt aangehangen, voorzover in die laatste de werkelijkheid wordt opgevat als in principe te overzien en te begrijpen, waarbij de scherpe kanten van het leven nauwelijks of niet worden onderkend. Het heeft er bovendien alle schijn van dat in de wereldbeschouwing welke aan het New Age denken ten grondslag ligt, (levens)vragen worden overstemd door antwoorden die de indruk wekken al kant en klaar op hun afnemers te hebben liggen wachten. Het is niet onaannemelijk dat het mede hierdoor in verschillende New Age-therapieën gaat om de effectiviteit van de gehanteerde middelen (van pendels tot high-tech media), vooral wanneer hun wetenschappelijke waarde in de praktijk zou zijn aangetoond. In het algemeen kan worden gezegd dat de antwoorden binnen de New Age lijken te zijn voorgegeven of voorbereid en in die zin niet als persoonlijke keuzes van het individu kunnen worden opgevat. Zoals gezegd staat het op grond van de humanistische levensbeschouwing verdedigde principe van de autonomie of zelfbeschikking daar haaks op. Autonomie komt er op neer dat mensen hun eigen antwoorden moeten geven op grond van de aanname van de verantwoordelijkheid die een ieder heeft om vorm te geven aan zijn/haar bestaan. De humanistische levensvisie zou in verband hiermee voor 'lastig' kunnen doorgaan, alleen al vanwege het risico dat een soevereine levenshouding tot spanningen kan leiden met de sociale omgeving waartoe men behoort en waarin men geborgenheid en erkenning hoopt te vinden. Mooren wijst er op dat het humanisme in zekere zin is te beschouwen als een eenzaamheid inducerende levensfilosofie: "Van groot belang in het humanistisch denken zijn de existentialistisch getinte ideeën over eigen verantwoordelijkheid en zelfbepaling, alsmede de nadruk die gelegd wordt op de rede als hèt menselijke vermogen, waarop men zich wil baseren in de benadering van mens en wereld."[6]

Hoe het ook zij, volgens het principe van de autonomie zal men met name op het gebied van levensvragen, in de worsteling met de ongewisheden van het menselijke bestaan, zijn/haar weg dienen te gaan en zijn/haar houding moeten bepalen. Zo zal de vraag naar de zin van het (eigen) leven niet kunnen worden gegeven op grond van de veronderstelling dat het duidelijk is wat mensen uiteindelijk nodig hebben of verlangen, waarbij het er op aan komt de juiste (technische) middelen te vinden om deze optimale toestand zo goed mogelijk te realiseren. Deze in New Age-kringen levende en in sommige alternatieve hulpverleningsvormen gepraktiseerde gedachte, brengt levensvragen onmiskenbaar in een sfeer waarin 'oplossingen' primair via externe therapeutische ingrepen of behandelingen als mogelijk wordt beschouwd.

Vanuit een andere levensbeschouwelijke optiek waar men aan de vraag een belangrijker status toekent dan aan het antwoord, en van waaruit de werkelijkheid als oneindig meer omvattend en gecompliceerd wordt opgevat dan de mens kan (be-)denken, zal een benaderingswijze passen die als (meer) geëigend voor het humanistisch geestelijk werk kan worden geaccepteerd. Dan gaat het om een visie op het menselijke bestaan die wordt bepaald door het besef, dat veel in ons leven zich aan onze eigenmachtigheid onttrekt, omdat een belangrijk deel daarvan zich afspeelt in wat Verhoeven "de passieve zone van het bestaan" noemt, als "de plaats waar de mens het anders-zijn van de wereld ten opzichte van zijn constructies incasseert, ervaringen verwerkt en overtuigingen ontvangt."[7] Het betreft het inzicht, dat misschien het meeste en zeker niet het onbelangrijkste in het leven van de mens, hem buiten zijn wil om overkomt of wordt aangedaan. Het gaat anders gezegd om het *wedervaren*, datgene wat in of met ons gebeurt of uit onze natuur volgt, terwijl we daarvan maar deels de oorzaak zijn.

Het wedervaren

Levensvragen of levensproblemen kan men zien in relatie met wat hierboven met het begrip wedervaren is aangeduid. Het gaat om vragen en problemen betreffende de vergankelijkheid van het leven, eenzaamheid, de (eigen) dood, etc., waarover in onze cultuur niet of nauwelijks lijkt te kunnen worden gecommuniceerd. Verhoeven spreekt van 'de verbannen zone', van oudsher ook wel 'het hart' genoemd, waarmee niet zondermeer het gevoel tegenover het verstand wordt bedoeld, maar het centrum van het menselijk bestaan. "In dit centrum van zijn bestaan is de mens niet eigenmachtig en actief, maar in hoge mate afhankelijk en passief. Hij ervaart zijn bestaan niet als een produkt van zijn eigen inspanningen, maar als een gebeurtenis waarvan hij getuige is."[8] In dit licht gezien zou men kunnen zeggen, dat het de innerlijke dragende krachten zijn die mensen in staat stellen het wedervaren te weerstaan. Mensen zijn genoopt hoe dan ook eigen antwoorden te geven op wat zij passief ondergaan en moeten zien om te gaan met situaties of voorvallen die zij niet zelf hebben ge- of verkozen. In die zin zou de betekenis van het humanistisch geestelijk werk ten opzichte van de cliënt vooral als 'bijstand' kunnen worden gelegitimeerd. In algemene termen gesteld kan het dan om situaties gaan waarin de harmonie in het leven van de betrokkene in min of meer ernstige mate is verstoord. De humanistisch geestelijk werkende staat dan voor de taak de ander te helpen bij het zoeken naar passende manieren waarop 'draagkracht' kan worden 'uitgeoefend'. Tevens kan de humanistisch geestelijk werkende zijn/haar aandacht richten op de wijzen waarop het wedervaren door de betrokkene kan worden tegemoet getreden. Er zal sprake zijn van een proces van oriëntatie, ofwel van bezinning op de vraag naar betekenissen die voor de ander in de gegeven situatie als richting- of zingevend kunnen gelden. Deze bezinning of reflectie duidt op de werkzaamheid van (morele) waarden als voorstellingen, ideeën of idealen die als constitutief voor de houding en het

handelen van de betrokkene kunnen worden beschouwd. Daarbij moeten de houding en het handelen van het individu als een hoogst persoonlijke, intentionele uitingsvorm worden opgevat waarvoor de betrokkene zelf de verantwoordelijkheid aanvaardt. De humanistisch geestelijk werkende kan de ander daartoe uitnodigen door hem/haar te helpen zich bewust te worden van de eigen vermogens tot 'verdragen' of herstel.

Dialoog als werkvorm

Indien autonomie of zelfbeschikking van de cliënt als de grondslag van het humanistisch geestelijk werk wordt geaccepteerd, kan de dialoog als meest geëigende werkvorm worden erkend. In ieder geval zal van de inzet van artificiële of technologische middelen omwille van het 'therapeutische effect' geen sprake kunnen zijn, aangezien dat vreemd is aan het karakter van een face-to-face relatie, die wordt gekenmerkt door een radicale symmetrie tussen de betrokkenen. Kunneman wijst er met het oog op de praktijk van het humanistisch geestelijk werk op, "dat geen van de partijen inzicht kan claimen in cognitieve en normatieve dieptestrukturen, die als zodanig aan het denken en doen van de ander voorafgaan en voor de ene partij geprivilegeerd toegankelijk zijn."[9]

Waar een dergelijke opvatting past binnen een humanistische levensfilosofie die gelijkwaardigheid tussen mensen als hoogste goed heeft erkend, kan de professionaliteit van de humanistisch geestelijk werkende primair in termen van levensbeschouwelijkheid worden beschreven. Deze zal met name tot uitdrukking komen in een door hem/haar bereflecteerde grondhouding van waaruit de ander als 'alter' wordt benaderd en gerespecteerd. In het dialogisch proces kan de humanistisch geestelijk werkende er toe overgaan zijn eigen bestaan als referentiekader te gebruiken ten dienste van de ander die hem/haar om hulp of bijstand heeft gevraagd. Met ander woorden kan hij/zij zijn/haar eigen verwerkte en uitgezuiverde levenservaring inzetten als levensbeschouwelijke zienswijzen, inzichten of reflecties, voorzover de ander daarmee geholpen is, respectievelijk geholpen zegt te zijn. Daarnaast kan de humanistisch geestelijk werkende in helpende contacten te maken krijgen met opvattingen en ideeën die conflicteren met waarden en normen uit zijn/haar eigen levensbeschouwelijke concept. Van volgzaamheid of afhankelijkheid ten opzichte van de cliënt zal echter geen sprake kunnen zijn, wil de humanistisch geestelijk werkende niet vervallen tot enigerlei vorm van neutraliteit. Hij/zij dient zich daarbij in woord en daad bewust te zijn van zijn/haar eigen levensbeschouwelijke kleur. Alleen dan kan de ander bij gelegenheid de mogelijkheden van het mens-zijn naar humanistisch inzicht worden voorgehouden, zonder dat deze het risico loopt dat zijn/haar autonomie wordt aangetast. De relatie – waarbij de humanistisch geestelijk werkende er op morele gronden van heeft afgezien de ander zonder diens toestemming te benvloeden, laat staan deze ten eigen bate te 'bewerken' – zal dan terecht als niet-manipulatief kunnen worden aangemerkt.

Een levensbeschouwing en/of levenshouding die poogt het zo-zijn der dingen te accepteren, ofwel deze in hun authentieke verschijningsvorm te zien en te waarderen, zal naar verwachting die verschijnselen doen oplichten, die bij het gebruik van een ander 'levensbeschouwelijk filter' onzichtbaar zouden zijn gebleven. Het zal het inzicht kunnen vergroten, dat het belangrijkste niet is wat de mens doet, maar wat hem wedervaart. Een inzicht dat zijn vertaling kan vinden tijdens de dialoog tussen de humanistisch geestelijk werkende en de cliënt, wiens probleem zich als levensvraag kan laten herkennen. Deze herkenning zal een bevrijdende communicatie mogelijk maken die kan bijdragen tot het opheffen van de eenzaamheid, die aan het probleem zijn benauwende karakter geeft en in zoverre ook als een deel van de oplossing kan worden beleefd. Uiteindelijk zou kunnen blijken, dat de eigen waardigheid van de betrokkene als het meest authentieke, het meest effectieve antwoord kan gelden op het wedervaren en de kakofonieën van het eigen, persoonlijke bestaan.

Eigen antwoorden: index van het goddelijke?

In de inleiding werd gesproken over signalen die er op zouden wijzen, dat vanuit het (vrijgevestigd) humanistisch geestelijk werk een flirt aan de gang is met het New Age-denken. Als bezwaar tegen een dergelijke ontwikkeling geldt dat met de keuze om bepaalde New Age-achtige methoden, afkomstig uit de koker van alternatieve therapeuten of genezers, naar het humanistisch geestelijk werk over te brengen, het centrale uitgangspunt van het humanistisch geestelijk werk, dat van de autonomie of zelfbeschikking van het individu, op de tocht komt te staan. Een vorm van spiritualiteitsbeleving waarbij aan pendels, tarot-kaarten, etc. bijzondere eigenschappen worden toegedicht en deze worden gehanteerd om in existentieel dringende gevallen aan mensen 'de waarheid' te onthullen en hen weer op 'het goede spoor' te brengen, past uiteraard niet bij de aard en identiteit van het humanistisch geestelijk werk. Antwoorden op levens- of bestaansvragen behoren door mensen zelf te worden gegeven, en hen niet van bovenaf te worden aangepraat of ingefluisterd. Het gaat juist om een proces in de richting van een toenemend zelfbewustzijn of besef van de eigen identiteit, waarbij de humanistisch geestelijk werkende in en door zijn/haar gerichtheid op de ander als autonoom, zelf-verantwoordelijk subject, een belangrijke rol kan spelen. Hij/zij kan zich daarbij verlaten op wat Van Praag 'de herstellende kracht van het leven' en 'de zekerste bondgenoot van de raadsman' heeft genoemd.[10] Dit komt neer op ervaring of intuïtie dat mensen ten diepste zelf weten wat goed voor hen is, waarna de praktische implicaties van de aangetroffen authentieke inzichten of overtuigingen onderwerp van voortgezette bespreking tussen de humanistisch geestelijk werkende en zijn/haar cliënt kunnen zijn. Dit heeft overigens niets van doen met het door Carl Jung uitgewerkte en in New Age-kringen aangehangen idee van een bovenbewustzijn, dat als 'het goddelijke' wordt gezien en waarbij zelfkennis tot godskennis wordt verheven. Bij een dergelijke zienswijze lijkt de kans

groot dat praktijken ontstaan, waarbij een esoterische incrowd het voor het zeggen heeft of denkt te hebben, met alle risico's van eenzijdige beïnvloeding of zelfs machtsmisbruik van dien.

Tot slot

In het begin van deze bijdrage is New Age omschreven als 'een moeilijk grijpbare beweging'. Op grond van het bovenstaande exposé zou ten onrechte de indruk kunnen zijn ontstaan, dat het daarbij gaat om een relatief eenvoudig aan te wijzen categorie mensen, die zich als de dragers of aanhangers van een alternatieve denkcultuur met eigensoortige levensbeschouwelijke opvattingen afficheren. Een dergelijke voorstelling van zaken zou weinig met de feitelijk situatie te maken hebben. Het was slechts mijn wens de onderhavige problematiek zo scherp mogelijk te articuleren.
Duintjer onderkent in zijn artikel 'Kaf en koren' in een nieuwe tijd' (in: *Filosofie magazine*, Jrg. 3/nr. 1, januari 1994) de neiging tot generaliseren en schrijft: "Tot welke groepering mensen ook zeggen of heten te behoren, mijn voorkeur gaat tenminste uit naar blijken van waarachtigheid, helderheid, hartelijkheid, gevoel voor humor, zonder fanatisme of eenzijdig gedoe. Zulke blijken zie ik als voortekens of vruchten van de 'Spirit': de levensgeest die onze elementaire menselijkheid wekt." Ook wijst hij er op dat mensen steeds meer geneigd lijken te zijn om af te gaan op hun eigen ervaringen, "op wat hun eigen bewustzijn, verstand en zintuigen, hopelijk ook hart en intuïtie en te vertellen heeft."[11] Het gaat om mensen die "existentieel op eigen ervaring afgaan bij wat ze herkennen als richtinggevende dimensie voor hun leven."[12] Welbeschouwd zou een dergelijke beweging als een zoeken door individuen naar 'eigen antwoorden' kunnen worden verstaan. Indien daarbij van bepaalde methoden en specifieke 'middelen' gebruik wordt gemaakt, valt te hopen, dat deze van hun 'mystieke lading' zijn ontdaan en niet als attributen van het buitenaardse of bovenmenselijke worden beschouwd. Wanneer het gaat om hulpverleningscontacten binnen het humanistisch geestelijk werk zal in ieder geval het open gesprek tussen in principe gelijkwaardige partners als voornaamste communicatiemiddel dienen te zijn (worden) gehandhaafd. Ook hier geldt, dat aan de vruchten de boom kan worden herkend. Mensen die zich met het humanistisch geestelijk werk inlaten zullen met andere vruchten te maken krijgen dan die welke hun bijvoorbeeld door een horoscopist of reïncarnatie-therapeut worden aangereikt. Dit zal mede samenhangen met de bereidheid van de humanistisch geestelijk werkende tot kritische reflectie over de eigen levensbeschouwelijke beginselen. Als deze reflectie – volgens humanistische traditie – een permanent karakter en verrijkend effect heeft, zal dat wellicht als de belangrijkste kwaliteit van het humanistisch geestelijk werk kunnen worden aangemerkt.

Noten

1 Zo is in het artikel 'Het interpreteren van tekeningen als methode' (in: Ko Burger en Germaine Nijsten (red.), *Profiel 2; Het vrijgevestigd humanistisch geestelijk raadswerk als casus* (AT 5), Interior/Aktuele Teksten, Ermelo, 1993, p. 17-19) sprake van het gebruik van onder andere "de kleursymboliek die gehanteerd wordt voor de in de oosterse mystiek bekende energiepunten of chakra's in het lichaam." Elders worden alternatieve werkmethoden als "Reiki (energieoverdracht met de handen)" genoemd die in principe voor toepassing in de praktijk van het vrijgevestigd humanistisch geestelijk werk in aanmerking zouden komen. "...de vrijgevestigde raadsman of raadsvrouw kent de esoterie of de meditatie of de yoga en de 'healing'ervan uit eigen ervaring. ... Men noemt esoterie of anthroposofie of magnetiseren of hypnose of wat dan ook bij de naam en spreekt zich vrij uit over de eigen neiging of voorkeur in deze of gene richting." (in: *Profiel van de vrijgevestigde. Jaarverslag van de Vereniging voor Vrijgevestigd Humanistisch Geestelijk Werk (vvhgw) 1991*, samenstelling Ko Burger, p. 7-12.

2 Alphons van Dijk, 'Ervaring en beleving: religiositeit vandaag', in: *Rekenschap*, Jrg. 38/nr. 2, juni 1991, p. 88.

3 Ibid., p. 88.

4 Ibid., p. 89.

5 Ibid., p. 88.

6 Jan Hein Mooren, 'Eenzaamheid: relatie en existentie', in: *Rekenschap*, Jrg. 34/nr. 2, juni 1987, p. 73.

7 Cornelis Verhoeven, 'De taal van het hart', in: *De resten van het vaderschap*, Ambo, Baarn, 1975, p. 189.

8 Ibid., p. 190.

9 Harry Kunneman, 'Objectiviteit en authenticiteit van het geestelijk werk', in: *Praktische Humanistiek*, nr. 1, september 1991, p. 5.

10 Vgl. Jaap van Praag, *Grondslagen van humanisme*, Boom, Meppel, 1978.

11 Otto Duintjer, ''Kaf en koren' in een nieuwe tijd', in: *Filosofie Magazine*, Jrg. 3, nr. 1, januari 1994, p. 28.

12 Ibid., p. 29.

Nieuwsbrief

Paul Cliteur benoemd tot bijzonder hoogleraar wijsbegeerte

Met ingang van 1 september 1994 is door de humanistische stichting Socrates dr. P.B. Cliteur, voorzitter van het Humanistisch Verbond, benoemd tot bijzonder hoogleraar bij de Technische Universiteit Delft, op het gebied van 'Wijsbegeerte, in het bijzonder in verband met de humanistische levens- en wereldbeschouwing'. De leerstoel is gesitueerd in de Faculteit der Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen. Cliteur is in deze functie opvolger van de in oktober 1993 overleden prof.dr W. van Dooren.

Internationale conferentie 'Violence in the Family'

Ter gelegenheid van het internationale jaar van het gezin, organiseert de Vrije Universiteit van Amsterdam in samenwerking met de International Council of Women, de conferentie 'Violence in the Family'. De conferentie wordt gehouden van donderdag 13 oktober tot en met zaterdag 15 oktober, in Amsterdam. Uitgangspunt van de conferentie is het thema van het internationale jaar van het gezin, 'Building the smallest democracy at the heart of society' en de constatering dat zelfs in de meest democratische landen veel gezinnen niet als democratie functioneren: kinderen worden onderdrukt door ouders, vrouwen worden onderdrukt door hun man, ouderen worden onderdrukt door jongeren en ouders hebben te maken met gewelddadig gedrag van hun kinderen. Dit heeft niet alleen directe gevolgen voor het gezin en de gezinsleden, maar ook voor kinderen voor zover zij toekomstige ouders zijn en voor de maatschappij in zijn geheel. De conferentie tracht wat betreft al deze kanten en aspecten van geweld binnen het gezin een overzicht te geven van de stand van zaken en is bedoeld voor professionele hulpverleners, vrijwilligers, beleidsmakers, juristen, etc.
Er zijn plenaire sessies en workshops. De officiële talen tijdens de conferentie zijn Engels en Frans. Deelnemers die zich voor 1 juni opgeven betalen *f* 500,– (incl. abstractbook, koffie, thee en lunches). Na 1 juni kost deelname *f* 575,– . Voor nadere informatie kan men zich wenden tot het conferentie secretariaat: Bureau POAG-Amsterdam, Tafelbergweg 25, 1105 bc Amsterdam. Tel. 020- 5664801. Fax 020-6963228.

Nieuwsbrief van de Universiteit voor Humanistiek

Najaarssymposium voor de werkvelden vrijdag 4 november 1994

De komende 5e ontmoetingsdag voor de werkvelden, op vrijdag 4 november a.s., zal gaan over 'zingevingsvragen als onderdeel van de beroepspraktijk van psychologen, artsen en maatschappelijk werkers'. Het gaat daarbij met name om de vraag naar de overeenkomsten respectievelijk de verschillen tussen de manier waarop psychologen, artsen en maatschappelijk werkers met die vragen omgaan en de manier waarop geestelijk werkers dat doen. Dit alles met het oog op het verder uitlichten van de eigenheid van humanistisch genspireerd professioneel geestelijk werk. Een arts, een psycholoog en een maatschappelijk werker die (allen) affiniteit hebben

met de humanistische traditie worden uitgenodigd om hun licht te laten schijnen over de manier waarop zij in hun beroepspraktijk geconfronteerd worden met zingevings- en bestaansvragen en de manier waarop zij daarmee (proberen) om (te) gaan.
Plaats: Ottone, Kromme Nieuwe Gracht 62, Utrecht. De deelnemersbijdrage, inclusief lunch, bedraagt *f* 30,– (bij de ingang te voldoen). Om 9.30 uur is de ontvangst met koffie, waarna om 10.00 uur het ochtendprogramma (3 lezingen) begint, dat duurt tot 12.15 uur. De lunch en het middagprogramma (werkgroepen) vinden plaats in het hoofdgebouw van de Universiteit voor Humanistiek (Drift 6). Het middagprogramma duurt tot 15.00 uur. Aansluitend vindt de uitreiking plaats van de Ribbius Peletierprijs (waarover hieronder verder wordt bericht). Voor meer informatie over het najaarssymposium kan men contact opnemen met Manon Renaud, Universiteit voor Humanistiek, tel. 030- 390105 (ma t/m do).

★★★

Uitreiking Ribbius Peletierprijs 4 november 1994

Eens in de twee jaar organiseert de Stichting mr. A. Ribbius Peletier een prijsuitreiking. De prijs bedraagt *f* 5000,– en gaat naar de vrouw of man die zich heeft onderscheiden door haar of zijn actieve bijdrage aan humanisme en vrouwenemancipatie. De eerstvolgende uitreiking vindt plaats op 4 november a.s., aansluitend op de ontmoetingsdag voor de werkvelden. De entree is gratis. De opening vindt plaats om 15.30 uur. Nadat de jury haar beslissing heeft bekend gemaakt volgt om 15.50 uur de prijsuitreiking. Vervolgens is er om 16.00 uur een half uur durend optreden van Mathilde Santing.
Voor meer informatie over het Ribbius Peletier fonds en de prijsuitreiking kan men contact opnemen met Annelies Brest van Kempen, Universiteit voor Humanistiek, tel. 030- 390169 (di t/m vr).

★★★

Evaluatieonderzoek humanistisch geestelijke verzorging in wooncentra voor bejaarden

In januari 1992 is een experiment gestart met het verlenen van humanistisch geestelijke verzorging voor ouderen in vijf wooncentra voor ouderen in de regio Arnhem. Het project wordt begeleid door de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden (HSHB). De HSHB heeft de Universiteit voor Humanistiek verzocht een evaluatieonderzoek van het experiment uit te voeren. Het onderzoek, een kwalitatief evaluatieonderzoek uitgevoerd door drs Ernst van Velzen, had individuele zorg als object en als doel inzicht te krijgen in de beleving van ouderen van geestelijke verzorging en te reconstrueren hoe de geboden zorg aansluit bij de leefwereld van de bejaarden. Van het onderzoeksverslag is op dit moment de concept- versie gereed. Als de eindversie van het rapport is goedgekeurd zal er in *Praktische Humanistiek* zeker aandacht aan worden besteed, omdat het een vorm van onderzoek betreft die in de sfeer van de humanistisch geestelijke verzorging nog nauwelijks is gehanteerd.

★★★

Promoties

6 oktober a.s. promoveert Dieuwertje Bakker, universitair docent Agogische wetenschappen, in het bijzonder opvoeding en onderwijs, aan de Universiteit Utrecht op het proefschrift *Humanistisch levensbeschouwelijke opvoeding. Praktijken, principes, problemen.* Promotoren zijn mw prof.dr T. Andree (UU) en prof.dr H. Hermans (KUN). Aanvang: 14.30 uur.
26 oktober a.s. promoveert Peter Derkx, universitaitr hoofddocent Historische humanistiek, op het proefschrift *H.J. Pos*

(1898- 1955): objectief en partijdig. Biografie van een filosoof en humanist, aan de Universiteit voor Humanistiek. Promotor: prof.dr H.A.M. Manschot (UvH). Plaats: Academiegebouw. Aanvang: 16.15 uur.

9 december a.s. promoveert Joep Dohmen op het proefschrift *Nietzsche over de menselijke natuur*, aan de Universiteit voor Humanistiek. Promotoren zijn prof.dr H.A.M. Manschot (UvH) en prof.dr Th.K. Zweerman (KTU). Plaats: Academiegebouw. Aanvang: 12.30 uur.

(ingezonden mededeling)

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

tijdschrift voor geestelijk werk

Driemaandelijks tijdschrift voor geestelijk werk

Redactieadres: Postbus 470, 3500 AL Utrecht.

Wilt u regelmatig op de hoogte gehouden worden van de achtergronden en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van geestelijke verzorging, levensbeschouwelijke counseling en vorming?

ABONNEER U DAN OP PRAKTISCHE HUMANISTIEK

- Discussies over knelpunten in professionaliteit en levensbeschouwing vanuit humanistiek perspectief
- Een nieuwsbrief over belangrijke studiebijeenkomsten en beroepsverenigingen
- Verkenning van relevante literatuur
- Artikelen over praktijk, methodiek, grondslagen en de maatschappelijke (markt-) positie van professionele levensbeschouwelijke arbeid

Gewoon abonnement *f* 55,– ; Studenten *f* 40,– ; Instellingen *f* 79,50

Schrijf voor een proefnummer of een abonnement naar: Administratie Praktische Humanistiek, Ellis Blom, Kempenland ***8, 5171*** *HC Kaatsheuvel.*
Of bel: 04167-74884.

Recencies

Jac.J. Rebel, *Geestelijke verzorging tussen Kruis en Munt. Ambivalenties in het werk van de geestelijk verzorger in zorginstellingen.* Christelijke Vereniging van Zorginstellingen, Utrecht, 1994. 28 pagina's. Verkrijgbaar via de CVZ, Postbus 9696, 3506 GR Utrecht. Tel. 030-739911.

Geestelijke verzorging tussen Kruis en Munt werd in verkorte vorm uitgesproken door dr Jac.J. Rebel, bij d
e aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de vraagstukken van geestelijke verzorging in zorginstellingen, vanwege de Christelijke Vereniging van zorginstellingen, aan de Rijksuniversiteit te Groningen, op 18 oktober 1993.

Binnen de theologische opleidingen in Nederland neemt geestelijke verzorging een wat marginale positie in. De in 1991 in Groningen gevestigde bijzondere leerstoel is de eerste die zich uitdrukkelijk richt op geestelijke verzorging in zorginstellingen. Het is opmerkelijk te noemen dat deze leerstoel zowel is ondergebracht binnen de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap (vakgroep algemene godsdienstwetenschap) als aan de Faculteit der Geneeskunde (vakgroep gezondheidswetenschappen). De doctoraalspecialisatie geestelijke verzorging zoals deze aan de Rijksuniversiteit Groningen vorm heeft gekregen is eveneens uniek en kan worden gezien als een teken van verdergaande professionalisering van geestelijke verzorging.
Rebel had als hoofd van de pastorale dienst van het ziekenhuis De Lichtenberg in Amersfoort al enige malen aangedrongen op de inrichting van een dergelijke specialisatie, aangeduid met 'ziekenhuispastoraat'. In 1987 constateerde hij: "bij mijn weten is er in de opleiding aan de Nederlandse Theologische Faculteiten nauwelijks of geen mogelijkheid om zich voor dit specifieke pastoraat te laten toerusten" (*Praktische Theologie* 1987/4). Hieruit kan worden afgeleid dat het beroep van geestelijk verzorger nog onvoldoende geprofileerd was. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Rebel zijn rede heeft opgebouwd aan de hand van een zevental ambivalenties in het werk van de geestelijk verzorger in zorginstellingen, te weten:

- niet verwacht / wel welkom
- aanbod en vraag in de geestelijke verzorging
- begeleiding / behandeling
- kerk / ziekenhuis
- ambtelijk / professioneel
- pastoraal / geestelijke verzorging
- vrijplaatsfunctie / medewerker

Als insteek wordt de onzekerheid van de beroepsgroep van geestelijk verzorgers in tijden van krimpende budgetten, fusies en wijzigingen in het zorgstelsel genomen. "Opnieuw is de positie van de geestelijk verzorgers aan de orde: waar stáát de geestelijk verzorger? Zien we haar wel zitten? Wat dóet ze eigenlijk?" (p. 6). Het gaat niet alleen om een financieel- economische kwetsbaarheid, het spanningsveld van kruis en munt, maar ook om onhelderheid wat betreft beroepsprofiel. Het beroep van geestelijk verzorger is nog betrekkelijk nieuw en van een traditie is nog nauwelijks te spreken. Nog belangrijker volgens Rebel is dat theorievorming en theologische doordenking schromelijk

achter zijn gebleven (p. 7). Dit betreft ook de ambivalenties waarvoor vervolgens de aandacht wordt gevraagd. Voor de geestelijk verzorger is van vitaal belang dat deze kan omgaan met deze ambivalenties. "De geestelijk verzorger die hierop niet is bedacht en er niet mee om weet te gaan, loopt gevaar te mislukken en dan roept de afgrond tot de afgrond....!" (p. 7).
De eerste ambivalentie slaat erop dat een patiënt binnen een ziekenhuis eigenlijk geen geestelijke verzorging verwacht, maar deze wel als verrassend ervaart. De levensbeschouwelijke achtergrond van patiënten is bijzonder divers en dit vertaalt zich door in verwachtingspatronen ten aanzien van geestelijk verzorgers. Er kan ook niet zonder meer vanuit worden gegaan dat er vraag is naar geestelijke verzorging. De uitspraak dat "wie als pastor wacht tot er naar hem gevraagd wordt, een opvallend rustig bestaan zal leiden" (p. 9) is wat dit betreft tekenend. Hieraan had nog kunnen worden toegevoegd dat tot nu toe geen onderzoek is gedaan naar de vraag om geestelijke verzorging.
Zo komen we vanzelf op de tweede ambivalentie, die tussen aanbod en vraag. Tegen een denken in termen van een produkt geestelijke verzorging dat op een markt wordt aangeboden, bestaan binnen de beroepsgroep grote bezwaren, maar volgens Rebel vormen de begrippen aanbod en vraag een goed uitgangspunt, en wel in deze volgorde; een adequaat aanbod roept vragen op (p. 10). Opname in een ziekenhuis zal in veel gevallen tot onzekerheid leiden, tot het stellen van vragen die normaal niet worden gesteld. Zonder een aanbod van geestelijke verzorging blijven deze vragen in de lucht hangen. Het is echter niet duidelijk wat dit aanbod precies inhoudt. Van een heldere, werkzame methodiek is nauwelijks sprake, laat staan van verdere praktijktheoretische bezinning (p. 12). Daarnaast speelt de vraag naar de legitimiteit van een ongevraagd aanbod; waarop baseert de geestelijk verzorger haar initiatiefrecht? Rebel verwijst in dit verband naar het rapport van de commissie Hirsch Ballin uit 1988, waarin is vastgelegd dat personen die zich in een instelling bevinden recht hebben op contact met een geestelijk verzorger. In een nader voorstel is hier de eis van beschikbaarheid aan toegevoegd. In het 'Voorstel van Wet geestelijke verzorging zorginstellingen en justitiële instellingen' wordt gesteld dat geestelijke verzorging een wezenlijk onderdeel is van de verschuldigde zorg. Tot nu toe is de financiering hiervan echter nog niet geregeld.
"Een derde ambivalentie is gegeven met het feit, dat de geestelijk verzorger zijn werk van begeleiding van mensen doet in een instituut van behandeling van patiënten." (p. 14). In het moderne ziekenhuis als behandelingsinstituut is geestelijke verzorging een vreemde eend. Door de gerichtheid op de patiënt als subject voegt deze echter iets onmisbaars toe aan de medische behandeling. Volgens Rebel gaat het hier niet om een antithetische, maar om een complementatieve correlatie; de één kan niet zonder de ander. Samenhangend hiermee wordt een vierde ambivalentie gepresenteerd; die tussen kerk en ziekenhuis. Het ziekenhuis waarin de geestelijk verzorger werkt is als leef- en werkgemeenschap totaal anders dan de kerk namens welke hij komt (p. 15). Het gaat hier volgens Rebel om de confrontatie tussen de joods- christelijke traditie en de meer materiële medisch-technologische praktijken. Hij bepleit integratie van beide invalshoeken binnen het ziekenhuis, waarbij de dienst geestelijke verzorging in en van het ziekenhuis moet blijven.

De vijfde ambivalentie komt voort uit de definitie van geestelijke verzorging als professionele en ambtshalve begeleiding van mensen. "Uitgangspunt is identiteitsgebonden geestelijke verzorging enerzijds. (...) Anderzijds is vereiste voor een geestelijke verzorger professionele kwaliteit (...)." (p. 17). Rebel benadrukt het belang van de levensbeschouwelijke component en verwijst daarbij onder andere naar de term 'normatieve professionaliteit'(Kunneman). Neutrale geestelijke verzorging als louter professionele activiteit acht hij minder wel denkbaar.
In de zesde ambivalentie, die tussen pastoraat en geestelijke verzorging, wordt één aspect hiervan nader uitgewerkt. Voor zorginstellingen pleit hij voor de aanduiding 'geestelijke verzorging', omdat deze breder is dan pastoraat. "De ambivalentie nu schuilt in het feit dat de geestelijk verzorger, die pastor is, dat dan ook moet willen zijn en uitstralen en niet (...) vervlakt tot een neutrale beroepsmatige activiteit." (p. 19). Levensbeschouwelijke spiritualiteit behoort deel uit te maken van geestelijke verzorging.
De laatste ambivalentie tenslotte betreft de spanning tussen de geestelijke verzorger als vrijplaats en als functionaris/medewerker van het ziekenhuis. De vrijplaatsfunctie heeft een deel van haar vanzelfsprekendheid verloren en volgens Rebel verkrijgt geestelijke verzorging een meer geïntegreerde positie. Toch bepleit hij het behoud van deze vrijplaatsfunctie in de zin van een bewust 'Fremdkörper'-schap (p. 20).
In zijn slotopmerkingen benadrukt Rebel dat deze ambivalenties tot het beroep van geestelijk verzorger behoren als vruchtbare polariteit. Het gaat er met andere woorden niet om te proberen ze op te heffen, maar de geestelijk verzorger moet worden geleerd ermee om te gaan.

De oratie bevat een aantal elementen die voor de nadere doordenking van het beroep van geestelijke verzorging van groot belang zijn. Wel moet worden gezegd dat het betoog toch vooral geïnspireerd is door christelijke geestelijke verzorging. De gevolgen van verdergaande secularisatie blijven vrijwel onbesproken evenals het toenemende belang van andere religieuze groeperingen. Strategische opmerkingen wat betreft de positie van de geestelijke verzorging binnen de hedendaagse ziekenhuiswereld komen slechts zijdelings aan de orde en daar waar dat gebeurt is sprake van een wat naïef optimisme. Uit beleidsstukken van ziekenhuizen blijkt vrijwel nooit dat geestelijke verzorging als integraal onderdeel van het zorgpakket wordt beschouwd. Er is eerder een tendens om nog meer dan voorheen het accent te leggen op de medisch- technologische behandeling met een zo kort mogelijke opnameduur. Je zou dan eerder een warm pleidooi voor ambulante geestelijke verzorging verwachten, bijvoorbeeld ondergebracht binnen de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). Hierover echter geen woord. De bedreigde positie van de geestelijke verzorging binnen het huidige zorgbeleid blijft geheel onbesproken. Wat wel scherp naar voren komt is de gebrekkige professionele profilering en het nagenoeg ontbreken van theoretische onderbouwing van het beroep. De vraag hoe dit beroep zich onderscheidt van bijvoorbeeld therapeutisch werk, blijft echter ook onbesproken. De bepleite complementaire positie van geestelijke verzorging deed me denken aan het beeld van de muis die op een brug tegen de olifant zegt 'zullen we samen stampen'. In mijn waarneming is de maatschappelijke herkenning en erkenning van geestelijk werk in de zorgsector pijnlijk bescheiden en een strategie om daar verandering in te brengen is uiterst

urgent. Over het gewicht dat deze rede dan in de schaal legt ben ik weinig optimistisch. Hoezeer een benadering in termen van ambivalenties me ook aanspreekt, de conclusie van derden 'dat ze het zelf ook niet weten' kan erdoor worden bevorderd.
Overigens heeft het me verbaasd dat eigenlijk niet zoveel gezegd wordt over recente ontwikkelingen in het zorgdebat. Verwezen wordt naar budgetteringsvragen en fusies, maar over keuzen in de zorg geen woord en ook niet over ethische dilemma's binnen de gezondheidszorg. Voor een christelijke vereniging van zorginstellingen wellicht toch een te gevoelig onderwerp. Nog opmerkelijker echter is dat het beroep van geestelijk verzorger uitsluitend gezien wordt in de relatie met de (potentieel gelovige) patiënt. Dat een geestelijk verzorger ook een taak kan hebben naar de instelling toe wordt terzijde opgemerkt, maar wordt verder niet uitgewerkt. Slechts op één plaats wordt verwezen naar verplegend personeel en over de begeleiding van dit personeel wordt geheel gezwegen. Wat dit soort zaken betreft blijft de rede te dicht bij de nog zo prille traditie van de geestelijke verzorging.
Tenslotte is het opmerkelijk dat nadrukkelijk gekozen is voor een werkveld- specifieke benadering van geestelijke verzorging. Weliswaar wijst Rebel erop dat zingevingsvragen niet specifiek zijn voor patiënten in ziekenhuizen, maar het betoog blijft daar wel toe beperkt. Over geestelijke verzorging binnen andere werkvelden wordt gezwegen en wat dat betreft wordt impliciet uitgegaan van de wenselijkheid van werkveldgebonden specialisatie als opleidingsroute. Van een patiënt wordt dan wel een heel bijzonder geval gemaakt en over de wenselijkheid daarvan zet ik een vraagteken.

Douwe van Houten

Pastoraat en humanistisch raadswerk

Frank Brinkhuis, *Raadslieden, Pastores en Therapeuten. Een vergelijkend literatuuronderzoek over humanistisch raadswerk, pastorale zorg en psychotherapie,* VUBPress/Interior, Brussel/Ermelo, 1993. ISBN 905487029X, 128 pagina's. *f* 35,90.

Brinkhuis poogt in deze studie helderheid te brengen in de eigen aard van het humanistisch raadswerk in zijn verhouding tot pastoraat en psychotherapie. De vergelijking met pastoraat ligt voor de hand, stelt de auteur, want "het humanistisch raadswerk is indertijd (...) opgezet als een humanistische variant op de pastorale zorg en de confessionele geestelijke verzorging" (p. 9). Het accent ligt echter op de relatie met de psychotherapie, omdat het pastoraat en het raadswerk daarvoor al decennia een meer dan gemiddelde belangstelling hebben en vooral omdat de psychotherapie het pastoraat en het raadswerk uitdaagt tot professionalisering.

Classificatie
In het eerste hoofdstuk beschrijft Brinkhuis bestaande definities van de begrippen 'humanistisch raadswerk', 'pastorale zorg' (met een aparte excursie voor 'geestelijke verzorging') en 'psychotherapie'. Dit mondt uit in een overzicht van variabelen die volgens de auteur bij de vergelijking relevant zijn, namelijk: *doel, uitgangspunt, achtergrond, middelen, type contact* en *sfeer* (p. 34- 35).
In het tweede hoofdstuk ontwikkelt de auteur een analysekader voor de vergelijking van de beroepen. Het accent ligt daarbij op de bepaling van het primaire en secundaire referentiekader en op de verhouding van geloof respectievelijk levensovertuiging enerzijds en de syste-

matische studie daarvan, theologie respectievelijk humanistiek. De vergelijking mondt volgens de auteur uit in een drieledige conclusie:
1 De humanistisch raadspersoon gaat uit van eigen inspiratie en niet van geopenbaarde kennis;
2 De humanistische raadspersoon verkondigt noch vraagt om geloof;
3 (last but not least) De humanistiek is ('in principe', zegt Brinkhuis) een wetenschap in tegenstelling tot de theologie.
Deze conclusies zijn alle drie echter ook anders te lezen:
1 In de versie van Brinkhuis lijkt de humanistisch raadspersoon geen 'normerende traditie' te hebben waarop hij zich oriënteren moet en met behulp waarvan de continuïteit in humanistische organisaties gewaarborgd wordt;
2 De humanist is niet overtuigd van de universele reikwijdte van zijn visie op waarachtige menselijkheid, maar vertrekt slechts van een particuliere visie; en,
3 De humanistiek verschilt van de theologie door de minder prominente rol van specifieke levensbeschouwelijke premissen, maar ze is dan ook minder ontwikkeld.
Kortom, deze vergelijking is niet overtuigend en schept een onnodig en onjuist contrast tussen raadswerk en pastoraat en de theoretische verantwoording daarvan. Wat het eerste punt betreft, doet Brinkhuis, dunkt mij, het raadswerk te kort.
In het derde hoofdstuk gaat de auteur in op de institutionele context van de drie beroepen. Brinkhuis is van oordeel dat noch de pastorale zorg noch het humanistisch raadswerk verder is gekomen dan de marge van intramurale geestelijke gezondheidszorg. Een vergelijking tussen pastoraat en raadswerk brengt Brinkhuis bij het sterke accent van de psychologie in de pastorale counseling als factor in de gebrekkige helderheid van de identiteit daarvan. Bij het raadswerk daarentegen spelen startersproblemen een rol, zoals de aanvankelijke imitatie van pastoraat, trage professionalisering en te sterke oriëntatie op neutrale hulpverlening (p. 81).
In het vierde hoofdstuk herneemt de auteur de bespreking van de variabelen die bij een vergelijking tussen de drie beroepen in het geding zijn. Hij specificeert de rol van de historische en institutionele context bij de beroepsontwikkeling.
In het vijfde hoofdstuk beschrijft een andere auteur, T. van Loon, ontwikkelingen en achtergronden van het raadswerk in België.

De studie is om verschillende redenen de moeite van het bestuderen waard. Pastoraat en raadswerk in instellingen staat namelijk onder een behoorlijk hoge externe legitimeringsdruk als gevolg van het (veronderstelde of reële) niveau van professionaliteit van beroepsgroepen waarmee moet worden samengewerkt. Brinkhuis' studie is een poging om elementen in de noodzakelijke verantwoording van het raadswerk in kaart te brengen. Overigens had de auteur zich van mij hierbij toch iets breder op het gebied van de praktische theologie en het daarin reeds afgeronde methodendebat mogen oriënteren; het had hem enige redeneringen in de trant van 'grote stappen snel thuis' bespaard. Het verdienstelijke van de studie schuilt echter in wat deze vooral wèl wil zijn: een opname van de stand van zaken met betrekking tot de afgrenzing van raadswerk tegenover psychotherapie, vanuit het perspectief van iemand die ofwel in een instelling interdisciplinair moet samenwerken, ofwel zich vrij vestigt en een markt moet creëren.
Het probleem van de afgrenzing tussen deze professies is overigens van betrekkelijk belang. Want, zoals de emeritus

hoogleraar godsdienstpsychologie W. Berger in november vorig jaar in een lezing voor vlootaalmoezeniers omtrent instellingen- pastoraat naar voren bracht: een goede pastor (resp. geestelijk werker – AvI) en een goede psychotherapeut hebben het niet nodig met elkaar te concurreren.

Theoretisch kader

Wanneer men deze studie leest met de ogen van een praktisch theoloog, dan komen een aantal meer gerichte vragen omtrent het theoretische kader op. Dat is in het geval van deze studie belangrijk, omdat deze in zekere zin conceptueel gericht is: beoogd wordt voorwaarden te scheppen voor een betere beschrijving van humanistisch raadswerk. Brinkhuis kiest ervoor het handelen van de professional te beschrijven en te analyseren. Een andere – en wat mij betreft meer voor de hand liggende – bepaling van de beroepsinhoud en de beroepsidentiteit van het humanistisch raadswerk zou allereerst uit kunnen gaan van definities van het gebied waarop de activiteiten van de professional betrekking hebben, zoals definities van godsdienst en levensovertuiging en van de dimensies daarin, zoals onder meer door C. Geertz in *The Interpretation of Cultures* gedaan wordt. In zo'n benadering, die in de praktische theologie gebruikelijk is, wordt de arbeid van de professionele pastor en raadspersoon antropologisch verankerd. Pastoraat en raadswerk zouden binnen deze benadering kunnen verschijnen als vormen van leiderschap op het gebied van godsdienst en levensovertuiging, als terrein dat in het leven van elk mens op enigerlei wijze een rol speelt. De taakgebieden van de leider kunnen vervolgens worden afgeleid uit dimensies in de godsdienst en levensovertuiging bijvoorbeeld de doctrinaire dimensie (dogmatiek of humanistische uitgangspunten), de morele dimensie, de ervarings- /spirituele/mystieke dimensie, de cultisch- rituele dimensie en de institutionele dimensie.
Helaas wordt een definitie van het gebied waarop het handelen van pastores en raadslieden betrekking heeft door Brinkhuis achterwege gelaten. Het gevolg is dat men in dit boek een beeld krijgt van een (semi-)professie op zoek naar zichzelf of wellicht vooral op zoek naar een plaats op de markt van welzijn en geluk.
Dat godsdienst en levensovertuiging een antropologische constante zijn, waarop pastoraat en in het verlengde daarvan humanistisch raadswerk primair betrekking hebben, vereist toch een aparte thematisering; zeker in een conceptueel gerichte studie als deze. Een dergelijke ingang in de thematiek – ten onzent onder meer vertegenwoordigd door Kuitert met zijn 'antropologische vloertje' onder de geloofsreflectie, en Heitink met diens antropologische fundering van pastoraat – zou de auteur een makkelijker ingang in de verhouding tot psychotherapie hebben gegeven. Want de aandacht van psychotherapie voor dit gebied van godsdienst en levensovertuiging en zijn functie in de geestelijke gezondheid van mensen is vooralsnog onderontwikkeld.

Re-institutionalisering

Dit voert mij als vanzelf tot een tweede opmerking. Bestaan er, empirisch gesproken, eigenlijk wel godsdiensten en levensovertuigingen buiten (de invloed van) instituties die de referentiekaders op dit gebied in stand houden en ontwikkelen? Ik bedoel godsdienstige èn niet- godsen maar dit generieke karakter van het begrip pleit juist voor zijn theoretische waarde. Binnen verschillende historische en actueel bestaande geestelijke stromingen bestaan van dit leiderschap verschillende varianten. Ik noem bijvoorbeeld

dienstige overtuigingen. En indien dit niet zo is – wat ik op godsdienstsociologische en psychologische gronden geneigd ben aan te nemen – betekent dit dan niet, dat de institutionele context van het pastoraat en raadswerk een volstrekt andere, veel centralere plaats in Brinkhuis' studie hadden moeten innemen dan ze nu hebben? Nu fungeren ze door de systematiek van de studie enigszins als perifere, lastige restverschijnselen uit een tijd dat godsdienst en levensovertuiging nog (in het oordeel van de auteur) in relevante mate geïnstitutionaliseerd waren; restverschijnselen, waaruit een echte professie zich moet emanciperen. Anders gezegd: had Brinkhuis niet zijn derde hoofdstuk naar voren moeten halen en dit antropologisch en (godsdienstsociologisch) moeten verdiepen? Voor de beantwoording van Brinkhuis' hoofdvraag in de studie is deze kwestie cruciaal. Als hij de rol van de gemeenschappen (en 'genootschappen') op geestelijke grondslag als prominenter zou hebben waargenomen, dan was hij mijns inziens eerder op de kerntaak van pastor en raadsman gestoten, namelijk: leiderschap op het gebied van godsdienst en levensovertuiging. Wellicht is hem dit onmogelijk om twee redenen. Allereerst omdat hij het raadswerk toch te zeer wil afgrenzen van pastoraat, en parallel daaraan humanistiek te zeer van theologie. En ten tweede, omdat hij de de- institutionalisering (of individualisering) van godsdienst en levensovertuiging niet problematiseert, maar als uitgangspunt voor de noodzaak tot professionalisering hanteert. Terwijl men ook kan zeggen dat een re- institutionalisering van godsdienst en levensovertuiging – van christendom en humanisme – in onze cultuur een must is, wil het gebied van godsdienst en (humanistische) levensovertuiging niet, door de fragmentatie van de instituties en dientengevolge disparaat worden van referentiekaders, 'verdampen'. Dit inzicht zou er eerder toe leiden dat men als humanistisch raadspersoon een taak accepteert op het gebied van (re-)institutionalisering in de zin van vorming van netwerken of uitgekristalliseerde organisaties, dan dat men het raadswerk als professie van de humanistische beweging behandelt.

Ik ben me er terdege van bewust, dat een verder gaande institutionalisering voor de humanistische beweging om verschillende redenen niet zal meevallen: deze is op lokaal niveau ondergeorganiseerd, deelt in de de- institutionalisering van godsdienst en levensovertuiging, en haar leden en sympathisanten willen – schat ik – ook in de toekomst niet graag tussen de raderen van een levensbeschouwelijke institutie geraken. Dit neemt niet weg dat voor de toekomst van het humanisme, en van het raadswerk en de maatschappelijke erkenning daarvan een verdere institutionalisering van levensovertuiging belangrijker zal zijn dan uit deze studie blijkt.
De invalshoek van het leiderschap blijft in de onderhavige studie perifeer, omdat de gemeenschappen een ondergeschikte rol krijgen in Brinkhuis' zoeken naar een definitie; dit zou immers leiderschap binnen een gemeenschap zijn! Evenals een definitie van godsdienst en levensovertuiging zou het onderkennen van het belang van institutionalisering van godsdienst en levensovertuiging Brinkhuis wellicht meer helderheid hebben gegeven in de bepaling van de eigen aard van raadswerk in de verhouding tot psychotherapie: psychotherapeuten zijn immers geen levensbeschouwelijke leiders. Toegegeven, 'leiderschap op het gebied van godsdienst en levensovertuiging' is een globale aanduiding van zeer diverse verschijnselen.

Publikaties van Humanitas

Verheldering in verwarring
Werkmap voor organisatoren van vrijwilligerswerk ten behoeve van thuiswonende dementerende ouderen en hun direct betrokkenen. Publikatie 1989, 110 pag.
***f* 10.-, ledenprijs *f* 7.50**

Woonzorg - over thuiswoonconstructies voor ouderen
Een wegwijzer naar initiatieven op het terrein van de huisvesting van en zorg voor ouderen. Behandelt ook de woonbeleving van ouderen en de geschiedenis van de ouderenzorg en de ouderenhuisvesting. Publikatie 1991, 158 pag.
***f* 29.90, ledenprijs *f* 24.50**

Wonen met zorg
Een leer/werkboek voor vrijwilligers die willen meepraten over het beleid rond woon- en zorgvoorzieningen voor ouderen. Publikatie 1991, 83 pag.
***f* 20.-, ledenprijs *f* 15.-**

Steun bij rouwverwerking
Draaiboek voor het begeleiden van rouwenden door vrijwilligersgroepen. Katerns over organisatie en uitvoering en bijlagen met vooreelden en verwijzingen. Publikatie 1989, 54 pag.
***f* 20.-, ledenprijs *f* 15.-**

In de loop van je leven
Gespreksmap met stof voor gespreksgroepen over de rol van het verleden, heden en de toekomst van het ouder worden. Publikatie 1980, 82 pag.
***f* 7.50, ledenprijs *f* 5.-**

Praten over euthanasie
Werkmap met 14 gesprekskaarten en een informatieve brochure, die kan helpen bij het praten en denken over euthanasie. Publikatie 1986, 39 pag.
***f* 15.-, ledenprijs *f* 10.-**

Sporen van de toekomst - bizar en boos
Een 'dubbelboekje' met aan de ene kant een bijna surrealistische toekomstvisie op de gevolgen van de vergrijzing voor de gehele samenleving en aan de andere kant een verslag van een dagenlang gesprek over de toekomstige samenleving en de plaats daar in van ouderen. Publikatie 1981, 77 pag. ***f* 6.-, ledenprijs *f* 5.-**

Man - vrouw wat ben ik eigenlijk?
Een heldere uiteenzetting over wat transsexualiteit is en hoe het transsexuele proces verloopt. Publikatie 1987, 36 pag.
***f* 10.-, ledenprijs *f* 7.50**

Publikaties van Humanitas kunt u bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postgiro 582000 van Humanitas te Amsterdam, onder vermelding van de gewenste titel(s). Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten.

Humanitas
Sarphatistraat 4, Postbus 71, 1000 AB Amsterdam
Telefoon 020-62.62.445, fax 020-62.27.367

het priesterlijke type: voorganger bij riten, onder andere als 'biechtvader'; het leraarstype, de 'katecheet'; het profetische type, dat vanuit een toekomstvisie misstanden in het hier en nu aanklaagt; het bestuurlijk integrerende type, belast met het scheppen van eenheid, de 'bisschop'; en ten slotte: het type van de mystiek leider, die op grond van capaciteiten tot ervaring en communicatie daarvan leiderschap ontplooit. Deze leiderstypen zijn in verschillende religies tot 'ambten' geworden en hebben zich aldus een organieke en duurzame plaats in de gemeenschappen verworven. De hier genoemde typen leiders komen in alle religies voor – zij het in verschillende gestalten en accenten. Waarom niet in de humanistische beweging? Zou de concentratie op raadswerk als functie/professie en niet als 'ambt' – dat is namelijk de problematiek die onder deze studie ligt – niet een gevolg kunnen zijn van een stagnatie in de institutionalisering van de humanistische beweging en vooral van een stagnatie van de beperkte differentiatie van ambten daarbinnen?

Binnen de (exemplarische) classificatie van vormen van leiderschap op het gebied van godsdienst en levensovertuiging poogt Brinkhuis volgens mij zicht te krijgen op de eigen aard van het 'priesterlijke' type geestelijk leider dat in de humanistische stroming geestelijk raadsman/vrouw is gaan heten. Ik noem dit 'priesterlijk' omdat het raadswerk zich uit dit type religieus leiderschap heeft ontwikkeld. Wanneer men dit gegeven van de 'priesterlijke' oorsprong van het raadswerk accepteert, komt ook het methodiekdebat in perspectief te staan. Uit de biecht en het huisbezoek van priesters en predikanten is immers de pastorale counselingsbeweging voortgekomen, die ook in het raadswerk geïntegreerd is en die de directe context voor de discussie over de verhouding tot psychotherapie vormt. Deze sterke oriëntatie op counseling in het pastoraat was overigens logisch gezien de sterke aandacht in de samenleving voor de hantering van morele (schuld)vragen, met name op het terrein van seksualiteit, waaromtrent de psychologie en psychiatrie de nodige bevrijding hebben gebracht. De integratie van counseling in het pastoraat en raadswerk impliceerde een bewuste modernisering en emancipatie, door deze beroepsgroepen actief ter hand genomen, maar een die niet noodzakelijk tot identiteitsverlies leidt (wel tot verandering). Pastores en raadslieden zijn vanuit de zoëven geboden classificatie 'voorgangers' (alias leiders) in religieuze respectievelijk levensbeschouwelijke communicatie. In counseling zullen ze focussen op problematieken die op dit gebied liggen. Bij riten zullen ze het godsdienstig of levensbeschouwelijk perspectief helpen vertolken en helpen vormgeven. Als ze een ervaring helpen vertolken, ligt deze op het terrein van de beelden van de mens en van (de vraag naar) het transcendente/God. Ze fungeren op 'doctrinair' gebied (bijvoorbeeld de idee van de mens) op zijn minst als 'sparringpartner', analoog aan gestalten als Socrates, Erasmus of Montaigne. Ze hebben ten slotte, wat de institutionele dimensie betreft, wel oog voor de individuele component in de godsdienst en levensovertuiging, maar ze wijzen toch ook op het belang van een – menswaardige- vorm van institutionalisering van hun levensovertuiging en reiken daarvoor middelen aan.

Substantie versus functie

Omdat in mijn visie zowel raadslieden als pastores niet slechts 'van huis uit', maar intrinsiek behoren tot de gemeenschappen op geestelijke grondslag, hebben ze

bovendien niet alleen een competentie op het gebied van de functie van religie of levensovertuiging in de geestelijke gezondheid – die menig psychotherapeut helaas mist – maar ook op het gebied van substantiële communicatie (over de inhoud van de overtuiging) in dubbele zin: ze zijn 'een exemplaar van de soort' én ze zijn bekwaam tot het communicatief hanteren van wetenschappelijke inzichten uit de theologie of humanistiek. Helaas stelt Brinkhuis dit onderscheid tussen aandacht voor substantie en functie in zijn studie niet voldoende aan de orde. Dit is dus in mijn visie geen toeval, maar het hangt samen met de betekenis die Brinkhuis (niet) toekent aan de institutionele context van raadswerk!

Hermeneutische taak

Gedefinieerd vanuit de gemeenschappen en genootschappen op geestelijke grondslag is de centrale taak van alle pastores en raadslieden volgens mij, in aansluiting bij Van der Ven, compact te omschrijven als een hermeneutisch- communicatieve opgave. Concreet: de pastor/raadsman gaat voor in de interpretatie (hermeneuse) van een specifieke godsdienstige of humanistische traditie in relatie tot een specifieke actuele context waarin de pastorant/cliënt zich bevindt. De pastor/raadspersoon draagt gefundeerde kennis van het historisch geheugen van de beweging met zich mee, waartoe hij/zij behoort, en biedt dit in bereflecteerde vorm aan ter interpretatie van actuele zienswijzen en ervaringen van de pastorant/cliënt. Zo gedefinieerd wordt de methode minder belangrijk voor de omschrijving van de eigen aard van raadswerk en pastoraat dan een exacte – maar generieke – omschrijving van de kerntaak. Het pastoraat of raadswerk is dan primair een ambt, waaraan ook in enigerlei vorm een 'vocatio externa' (uitwendige roeping) beantwoordt: het is een concrete gemeenschap die roept of zendt tot leiderschap. De pastor of raadspersoon hoeft dus niet alleen op zijn 'vocatio interna' (de eigen ervaring of zienswijze) te koersen, en hij hoeft ook niet een nog niet bestaande markt te scheppen voor de diensten die hij als professional creëert. Daarmee wordt ook de tegenstelling tussen instellingswerk en vrije vestiging gerelativeerd. In beide gevallen is een roeping/zending van een gemeenschap essentieel, ook al kan de vorm hiervan verschillen en ook al betreft deze wellicht de opdracht om lokale gemeenschappen te organiseren.

De reikwijdte van professionalisering

Professionalisering van raadswerk en pastoraat komt binnen deze benadering ook in een ander perspectief te staan dan Brinkhuis impliciet met de opzet van zijn studie biedt. Ze heeft zowel betrekking op het kunnen hanteren van wetenschappelijke studies over inhouden (geloof en levensovertuiging en theologie en humanistiek) als op de hantering van methoden. Maar het is ten eerste niet de 'methode' die beslist over de eigen aard van het werk, maar de taakdefinitie. En ten tweede heeft de professionalisering ook en vooral een inhoudsdimensie. Niet primair een gebrek aan eigen methoden, maar juist abstractie van deze inhoudsdimensie leidt tot identiteitsverlies in de samenwerking met psychotherapeuten. Binnen de door mij nu ruw geschetste benadering is verbetering van de kennis van methoden in de communicatie als dimensie in het raadswerk wel belangrijk, maar niet beslissend voor de eigen aard van het beroep. Ik ontleen dit inzicht aan de praktische theologie, waarin empirische onderzoeksmethoden gemeengoed zijn geworden, ofschoon ze niet specifiek zijn voor het vak; net zo min als ze dat

zijn voor sociale wetenschappen. Het vakgebied wordt gedefinieerd door het theoretische kader, waarin hypothesenontwikkeling en toetsing hun plaats hebben. En dít bepaalt de identiteit van het vak.

Slot

In deze bespreking ben ik vooral ingegaan op de systematiek van Brinkhuis' studie en haar implicaties. Op onderdelen van de studie valt meer te zeggen over de 'dataverzameling' en de verwerking ervan. Niettemin heeft Brinkhuis' boek vooral waarde als beschrijving en als bijdrage aan de classificatie van variabelen die bij de omschrijving van het raadswerk aan de orde zijn. Als evaluatie van de diverse benaderingswijzen en daarmee als impuls in de discussie daarover is het boek echter beperkt, met name door zijn systematiek en door het ontbreken van een echte synthese en een discussiehoofdstuk.

Fred van Iersel (praktisch theoloog)

Max van der Kamp *(red.) Concepten en trajecten (Reeks Methodiekontwikkeling).* SWP, Utrecht, 1993. ISBN 90-6665-401-5. 95 pagina's, *f* 24,50.

De maakbaarheidsideologie die ten grondslag ligt aan de methodiekontwikkeling rond beleid en management in de sector Zorg en Welzijn, wordt door sociale wetenschappers meer en meer bekritiseerd. In de bundel *Concepten en trajecten*, uitgegeven in de *Reeks Methodiekontwikkeling*, bestemd voor universitair onderwijs, hoger beroepsonderwijs en beroepskrachten, stellen zes schrijvers deze maakbaarheidsideologie aan de orde. De gangbare concepten van methodiekontwikkeling worden bekritiseerd; met name het mechanisch natuurwetenschappelijk mensbeeld dat er aan ten grondslag ligt en de daaruit afgeleide sociale technologieën. Methodiekontwikkeling wordt hier opnieuw doordacht vanuit een breder, humaner, meer realistisch perspectief. Hoewel deze bundel deels is geschreven in het moeilijk verteerbaar maakbaarheidsideologische jargon, zijn de artikelen van belang voor geestelijk werkenden die zich op beleidsniveau bewegen.

Van der Kamp verheldert in de inleiding de begrippen methode, methodisch, methodiek en methodiekontwikkeling. Vooral het begrip methodiekontwikkeling rafelt hij uiteen tot een aantal aspecten die hij vervolgens kort uitwerkt. Hij meent dat methodiekontwikkeling niet te zeer het specialisme van enkele professionals moet worden: "Cliënten kunnen ten aanzien van methodieken waarbij zij zelf in het geding zijn eveneens als deskundigen worden opgevat." (p. 9).

Van Houten analyseert de maatschappelijk geïsoleerde positie van methodiekontwikkeling, mede in verband met het feit dat 'zorg' steeds meer los komt te staan van het sociale verkeer en wordt ondergebracht in eigen institutionele verbanden. Hij wijst er op dat vroeger de kwaliteit van de zorg primair een levensbeschouwelijke aangelegenheid was; een zaak van de juiste leer, op te vatten als legitimatiegrondslag: "De geestelijke bagage van voormannen (en – vrouwen) in Stichtingsbesturen stond borg voor kwaliteit." (p. 19). Tegenwoordig worden interventiestrategieën gelegitimeerd door wetenschapstheoretische inzichten: "De methodische standaardisatie hiervan leidt tot de suggestie dat beschikt wordt over wetenschappelijke normen ten aanzien van normaal gedrag, normale ontwikkeling en een gezonde organisatie". (p. 24) Volgens van Houten maakt de door

wetenschappelijke kennis geclaimde superioriteit ten onrechte aanspraak op aangrenzende en corresponderende interventiedomeinen van 'zorg en welzijn' en de daarmee verbonden financiering. Mede als gevolg daarvan groeien zorgsystemen uit tot (kostbare) afhankelijkheidsculturen met een eigen logica, taalspel en methodiek: "Mensen worden 'zorgobjecten', die voor een bepaald objectgebied een bepaald zorgprodukt behoeven." (p. 22). Ten behoeve van de kwaliteit van zorg en leven bepleit van Houten een post- positivistisch interventieprogramma (PPIP), dat recht doet aan de mens als mondige burger. In het PPIP ligt meer nadruk op de normatieve dimensie van besturen, morele aspecten van beleid en doordenking van ethische vraagstukken dan op de technische professionaliteit. Van Houten legt het accent op methodiekontwikkeling die een bijdrage levert aan het debat over kwaliteit van leven en menselijke waardigheid. Methodisch vereist dit ondersteuning van de communicatieve praktijken van professionele deskundigen en hun cliënt om betutteling en verafhankelijking tegen te gaan.
Van der Laan zoekt een methodiek die de zelfbeschikking en de subject- subjectrelatie tussen hulpverleners en cliënten de ruimte geeft. Hij spreekt over een 'dekkingsprobleem': het grote verschil tussen methodiek zoals bedoeld en zoals gebruikt. Praktijkdeskundigen en wetenschappers hebben elkaar vanuit hun eigen deskundigheid nodig. Een hiërearchische schikking van wetenschap boven begeleiding trekt deze laatste uit evenwicht. Hij pleit voor een breed rationaliteitsmodel waarin instrumenteel handelen gereserveerd wordt voor de wereld der dingen. Strategische en communicatieve processen die op mensen betrekking hebben, moeten de kern van de humaniteit van de mens raken en haar antropologische en existentiële reikwijdte ondersteunen. Methodieken moeten de mens tot meespeler maken en niet reduceren tot interactionele variabelen.
Wolf stelt dat beleidsmakers die voor de taak staan om doelmatig gebruik te maken van steeds schaarser wordende middelen, de neiging hebben het vraagstuk van de externe legitimatie (produkt, prijs, plaats en promotie) als maatstaf te gebruiken voor het beleid binnen de instelling. Zij eisen van hulpverleners een planmatige, doelmatige aanpak, en een empirische verantwoording van hun inspanning. Beleidsmakers maken geen onderscheid tussen informatie- en begeleidingsmethodiek. Wolf stelt dat het maakbaarheidsoptimisme rond planmatig werken de inhoud van de zorg en de relatie met clinten aantast. Zij geeft in een voorbeeld aan hoe onverkwikkelijk de onbedoelde neveneffecten van machteloosheid en onzekerheid doorwerken in het beroepsmatig handelen van de hulpverleners. In methodiekontwikkeling zou volgens Wolf het zelfvertrouwen en het respect van de hulpverleners veel meer benadrukt en ondersteund moet worden. Meer aandacht voor methodische dilemma's en de reconstructie daarvan, kan aan het licht brengen wat er minder goed gaat en welke aspecten van het handelingsrepertoir aanpassing of verandering behoeven.
Van Hessen benadrukt dat methodiek- en organisatieontwikkeling in elkaars verlengde liggen. Methodiekontwikkeling moet, om tot bruikbare theoretische constructies te komen, ingebed zijn in een organisatorische en beleidsmatige structuur en door beleidsmakers gedragen worden. Hogere Beroepsopleidingen zouden een dergelijke rol kunnen vervullen en bemiddelaar kunnen zijn tussen de verschillende visies van sociaal werkers, wetenschappelijk onderzoekers en de

betalende overheid. Hulpverleners die los staan van een dergelijke structuur hebben de neiging zich teveel te richten op individuele gedragsverandering van de cliënt en op hun persoonlijke competentie met betrekking tot het werk.
De Bie tenslotte, richt de aandacht op het betrekkingsaspect van methodiekoverdracht door een didactisch model uit te werken waarin aan de verschillende aspecten van de implementatie van gewenste veranderingen aandacht wordt besteed. Ook hij pleit voor een bemiddelaar die aandacht besteedt aan de verschillende aspecten van de implementatie van de vernieuwing. Hij benadrukt dat de rol in de methodiekoverdracht van de initiatiefnemer/aanbieder minder actief wordt naarmate de vernieuwing ingrijpender is.

Ina Brouwer

John Brobbel, *Humanisering en inspiratie. Historisch essay over professionaliteit en levensbeschouwelijke achtergronden van het vormingswerk.*
Interior, Ermelo, 1993. ISBN 90-74322-03-4. **80 pagina's, *f* 24,50.**

Het essay *Humanisering en inspiratie* handelt over de ontwikkeling van het vormingswerk in internaatsverband. Kenmerkend voor die ontwikkeling is, aldus Brobbel "het spanningsveld tussen de levensbeschouwelijke achtergrond, c.q. identiteit van dit vormingswerk en de hoge graad van professionalisering." (p. 8). Dit spanningsveld wordt in een historische context geplaatst welke in drie tijdvakken is verdeeld. In de eerste periode, van 1945 tot 1960, speelden levensbeschouwelijke funderingen en uitgangspunten een centrale rol in het proces van opbouw en ontwikkeling van het vormingswerk. Vanuit een duidelijk herkenbare identiteit konden existentiële themata en zingevingsvragen helder geformuleerd en behandeld worden. In de periode van 1960 tot 1980 voltrekt zich het professionaliseringsproces. Deze professionalisering komt op gespannen voet te staan met de traditioneel georganiseerde levensbeschouwing, welke wordt ingeruild voor maatschappelijke (Marx, Negt, Deppe) en op het individu gerichte (Freire, Maslow, Rogers) theorieën. In de daaropvolgende periode, van 1980 tot heden, signaleert Brobbel een toename van zingevingsproblematiek in onze samenleving, die er toe leidt dat "het begrip levensbeschouwing in de traditionele betekenis weer tot leven komt." (p. 8). Deze ontwikkeling heeft mede bijgedragen tot de identiteitscrisis waarin het vormingswerk is terechtgekomen.
Na deze historische schets ontvouwt Brobbel in het vierde en laatste hoofdstuk een perspectief voor het vormingswerk. Hij signaleert dat het vormingswerk in de jaren negentig op tweerlei wijze wordt gelegitimeerd: enerzijds "op basis van geprofessionaliseerde marktgerichte deskundigheid, waarin kwaliteit is verdisconteerd" (p. 63) en anderzijds "in termen van levensbeschouwing zonder dat expliciet gemaakt kan worden wat het begrip 'levensbeschouwing' exact inhoudt." (p. 64). De eerste benadering sluit aan bij wat Habermas de systeemwereld, of het systeem noemt, terwijl in de tweede benadering de nadruk wordt gelegd op de leefwereld. Brobbel lokaliseert het vormingswerk in het spanningsveld tussen systeem en leefwereld, door Kunneman aangeduid als de interferentiezone. Dit is voor Brobbel één van de drie aandachtsgebieden die een belangrijke rol spelen in het vormingswerk. De twee andere gebieden worden aangeduid met 'zingeving' (zingevingsvragen dienen gesteld te worden in een multiculturele

context, hetgeen van het vormingswerk een kritische zelfreflectie een vragende houding, gericht op een open dialoog, vraagt) en "humanisering in een multiculturele en planetaire context" (p. 69). Brobbel stelt zelf terecht de vraag of dit voor het vormingswerk wel een reële optie is. Als de pretentie is "een open dialoog en gelijkwaardige ontmoeting tussen mensen uit verschillende culturen en levensbeschouwelijke achtergronden", die het vormingswerk een perspectief kan bieden "waarin het in een multiculturele context een zingevende bijdrage zou kunnen leveren aan het humaniseringsproces van de samenleving" (p. 69), dan moet het dagelijkse vormingswerk welhaast daarbij achterblijven.

Gerard Snels

Agenda

Over de meeste evenementen in deze agenda vindt u meer informatie in de Nieuwsbrief in dit tijdschrift.

13 tot en met 15 oktober

Internationale conferentie 'Violence in the Family', RAI- congrescentrum, Amsterdam.

4 november

Najaarsymposium/ontmoetingsdag voor de werkvelden rond de toekomst van het beroep geestelijke verzorging. Ottone, Kromme Nieuwe Gracht 62/Universiteit voor Humanistiek, Drift 6, Utrecht. 9.30 uur tot 15.00 uur.

4 november

Uitreiking van de Ribbius Peletierprijs. Ottone, Kromme Nieuwe Gracht 62, Utrecht. 15.30 uur tot 16.30 uur.

30 januari 1995

Diesviering Universiteit voor Humanistiek

Richtlijnen voor auteurs

Tijdschrift Praktische Humanistiek

1. Artikelen of andere bijdragen die voor publikatie worden aangeboden dienen te worden gezonden naar het redactiesecretariaat: Postbus 470, 3500 AL Utrecht.

2. De redactie gaat ervan uit dat de bijdrage en de essentie van de inhoud niet reeds elders is gepubliceerd of ter publikatie is aangeboden. Tevens gaat de redactie ervan uit dat mede- auteurs akkoord gaan met eventuele publikatie.

3. Na ontvangst van de bijdrage stuurt het redactiesecretariaat een bericht naar het correspondentieadres.

4. Bijdragen worden in beginsel door de kernredactie en in tweede instantie door de complete redactie beoordeeld. Vervolgens verneemt de auteur of en op welke termijn de bijdrage (eventueel na kleine aanpassingen) kan worden geplaatst, dan wel bijstelling en/of herziening behoeft en zo ja op welke punten.

5. Bij plaatsing dient de (aangepaste) bijdrage op floppy/schijf (in WP of ASCII) te worden aangeleverd, vergezeld van een *identieke* uitdraai op papier. Alleen indien de auteur niet beschikt over een PC/ tekstverwerker wordt hierop een uitzondering gemaakt.

6. Bijdragen dienen gericht te zijn tot een goed geschoold lezerspubliek van vakgenoten en niet- vakgenoten. Jargon dient derhalve vermeden te worden.

7. De tekst dient te zijn geschreven in de voorkeurspelling, volgens de 'Herziene Woordenlijst Nederlandse Taal' (het 'Groene boekje').

8. Vermijd afkortingen. Namen van instellingen, organisaties etc. worden de eerste keer voluit geschreven, gevolg door de afkorting tussen haakjes. Daarna kan met de afkorting worden volstaan.

9. Typ of print het manuscript op A4 formaat, met links een ruime marge. Regelafstand 1½ .

10. Het manuscript (inclusief eventuele noten, literatuurverwijzingen en literatuurlijst) heeft een lengte van maximaal 5000 woorden, tenzij door de redactie nadrukkelijk anders wordt overeengekomen met de auteur(s).

11. De bijdrage dient te zijn voorzien van een titelpagina waarop wordt vermeld:
    - de titel van het artikel (kernachtig);
    - eventueel een ondertitel (maximaal 60 lettertekens);
    - voornaam en/of voorletter(s) plus achternaam van de auteur(s);
    - functie, naam van de instelling waar de auteur(s) werkzaam is/zijn;
    - eventueel een korte vermelding van de huidige activiteiten.

12. Voeg na de titelpagina een pagina in met een korte samenvatting van het artikel (max. 100 woorden).

13. Verdeel de tekst van het artikel in paragrafen. Voorzie elke paragraaf van een duidelijk kopje en elke eventuele subparagraaf van een tussenkopje. Dit bevor